

Justyna Włodarczyk-Madejska*

Efektywność środków izolacyjnych orzekanych wobec nieletnich**

1. WPROWADZENIE

Mierzenie efektów polityki kryminalnej ma znaczenie dla opisu zjawiska przestępczości, w tym przestępczości nieletnich. Niemniej, jak słusznie zauważa J. Błachut, wynik pomiaru może być różny zależnie od zastosowanej metody pomiaru i narzędzia¹. Analiza dostępnej literatury przekonuje, że nie istnieje jedna metoda i jedno narzędzie mierzenia efektywności oddziaływań prowadzonych wobec nieletnich, choć przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych zwykle chętniej sięgają tylko po wybrane. Wśród prawników i kryminologów dominuje sposób pomiaru powrotności do przestępczości, u pedagogów z kolei podejście wychowawcze analizowane w kontekście zmian, jakie zaszły w zachowaniu, postawach i osobowości nieletnich.

Efektywność analizowana jest również na różnych poziomach: wewnętrznym i zewnętrznym lub mikro i makro. Do każdej z nich są wykorzystywane inne wskaźniki pomiaru. Efektywność wewnętrzna odnosi się do zmian, jakie nastąpiły w zachowaniu nieletniego podczas pobytu w placówce. Wskaźnikiem pomiaru może być tu m.in. liczba ucieczek. Efektywność zewnętrzna z kolei dotyczy zachowania nieletniego zarówno w trakcie udzielonych urlopów i przepustek, jak i po opuszczeniu placówki. Dla efektywności zewnętrznej trudno wskazać prosty wskaźnik pomiaru, bowiem jej zbadanie jest trudniejsze i „wymaga zaangażowania wielu instytucji o zasięgu ogólnopolskim”². Wydaje się, że jednym ze wskaźników mogłoby tu być przestrzeganie warunków udzielonego urlopu lub przepustki czy niepełnienie przestępstwa już po opuszczeniu placówki.

W skali mikro efektywność sprowadza się do stosowanych metod i technik – ich adekwatności, ale i umiejętności osób odpowiedzialnych za dany proces. Uwagę zwraca się tu też na środki finansowe umożliwiające realizację założonego celu³.

* Dr Justyna Włodarczyk-Madejska jest adiunktem w Zakładzie Kryminologii w Instytucie Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk, Polska, ORCID 0000-0003-0734-6293, e-mail: wlodarczyk.madejska@gmail.com

** Data zgłoszenia tekstu przez autorkę: 7.01.2020 r.; data przyjęcia tekstu przez redakcję do publikacji: 19.08.2020 r.

¹ J. Błachut, *Kryminologia a polityka kryminalna* [w:] *Po co nam kryminologia? Księga Jubileuszowa Profesor Ireny Rzeplińskiej*, red. W. Klaus, D. Woźniakowska-Fajst, P. Wiktorska, K. Buczkowski, Warszawa 2019, s. 57.

² J. Siemionow, *Niedostosowanie społeczne nieletnich: działania, zmiana, efektywność*, Warszawa 2011, s. 189.

³ A. Skuza, *Klimat społeczny polskiego zakładu poprawczego*, „Resocjalizacja Polska” 2012/3, s. 361.

W tym rozumieniu w badaniu efektywności przede wszystkim powinny zostać uwzględnione osoby odpowiedzialne za pracę z nieletnim. Skala makro z kolei odnosi się do polityki kryminalnej państwa, do stosunku społeczeństwa do przestępstwa, przestępcy, kary, ale i do funkcjonowania organów państwowych⁴. Efektywność w tym znaczeniu miałaby zdecydowanie szerszy kontekst, kreowany zarówno przez państwo, jak i społeczeństwo.

O efektywności pracy wychowawczej podejmowanej wobec nieletnich mówi się również w dwóch aspektach – pozytywnym i negatywnym. Aspekt pozytywny odnosi się do pracy podjętej w placówce mającej wpływ na wychowanie nieletniego, jego wykształcenie, zachowanie, postawy, motywacje, plany życiowe, czy jak mówi ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich: wszechstronny rozwój osobowości, uzdolnień nieletniego oraz kształtowanie i utrwalanie w nim społecznie pożądanej postawy i poczucia odpowiedzialności, tak by był on odpowiednio przygotowany do społecznie użytecznej pracy⁵. Aspekt negatywny z kolei oznacza brak dopełnienia kolejnych przestępstw już po opuszczeniu placówki⁶.

Mając powyższe na względzie, należy podkreślić, że efektywność w niniejszym artykule analizuję⁷ jedynie w aspekcie negatywnym. Taki sposób pomiaru jest ważny przede wszystkim z zarządczego punktu widzenia. Nie uwzględnia natomiast większości istotnych kwestii, o których wspomniałam. Chcąc niejako uzupełnić ten brak w swoich analizach dotyczących powrotności do przestępstwa sięgam do charakterystyki nieletnich trafiających do placówek izolacyjnych, a zatem do młodzieżowych ośrodków wychowawczych lub do zakładów poprawczych⁸, środowisk, w jakich się wychowywali oraz popełnianych przez nich czynów. Charakterystyka ta pokazuje, z jaką młodzieżą pracują osoby zatrudnione w tych placówkach, jakimi zasobami – mieszkaniowymi, finansowymi, wychowawczymi – dysponowali badani i ich rodziny. Zaprezentowanie wyników poprzedzam z kolei krótką analizą danych statystycznych dotyczących środków orzekanych wobec nieletnich, opisem metodologii badania, jak i nieco bardziej szczegółowym omówieniem trudności związanych z pomiarem efektywności pracy podejmowanej w placówkach izolacyjnych dla nieletnich. Omówione w niniejszym artykule badanie jest klasycznym badaniem katamnesticznym wpisującym się w nurt badań longitudinalnych, inaczej podłużnych, obecnych w kryminologii od dawna, a wykorzystywanych do analizy ścieżek życiowych pewnej grupy osób przez długi czas – zwykle od kilku do kilkadziesiąt lat⁹.

⁴ A. Skuza, *Klimat...*

⁵ Art. 65 ustawy z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jedn.: Dz.U. z 2018 r. poz. 969) – dalej u.p.n.

⁶ K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań)*, „Prawo w Działaniu” 2014/19, s. 227.

⁷ Samodzielnie przeprowadziłam badania w 2015 i 2019 r. oraz przeanalizowałam uzyskane wyniki. Świadomie zatem w niniejszym artykule posługuję się pierwszą osobą liczby pojedynczej.

⁸ Pojęcie „środka izolacyjnego” zdefiniowałam m.in. na podstawie analizy europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (sporządzonej w Rzymie 4.11.1950 r., zmienionej następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełnionej Protokołem nr 2 [Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.]) oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka – por. J. Włodarczyk-Madejska, *Skazani na wychowanie. Stosowanie środków izolacyjnych wobec nieletnich*, Warszawa 2019, s. 10–13.

⁹ D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie dziewczęta 10 lat później – badania katamnesticzne*, „Archiwum Kryminologii” 2011, t. XXXIII, s. 164.

2. ŚRODKI ORZEKANE WOBEC NIELETNICH NA PODSTAWIE DANYCH STATYSTYCZNYCH

O ile dostępne są dane ogólnopolskie dla powrotności nieletnich opuszczających zakłady poprawcze, o tyle nie ma podobnych danych w odniesieniu do wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych. W 2017 r. Najwyższa Izba Kontroli (dalej NIK) dokonała tego typu obliczeń, jednak tylko dla wybranych placówek¹⁰.

Sprawdzenie efektywności podejmowanych oddziaływań jest istotne pod kątem zmieniającej się od kilkunastu lat polityki orzeczniczej sądów, tj. spadku udziału orzkanego środka poprawczego przy jednoczesnym wzroście udziału stosowanych umieszczeń w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych. W 2017 r. do zakładów poprawczych zostało skierowanych 120 nieletnich, co stanowiło 0,5% wszystkich nieletnich, wobec których sąd orzekł stosowanie środków wychowawczych lub środka poprawczego, podczas gdy w 2010 r. liczba nieletnich z orzeczonym umieszczeniem w zakładzie poprawczym wynosiła 365 i stanowiła 0,9% ogółu orzeczeń. W przypadku młodzieżowych ośrodków wychowawczych (w tym również orzeczonych wraz z warunkowym zawieszeniem umieszczenia w zakładzie poprawczym) widoczny jest z kolei niemal systematyczny wzrost udziału z 3,5% w 2010 r. do 5,1% w roku 2017. Gdy jednak popatrzymy na wartości bezwzględne, to zobaczymy, że liczba nieletnich skierowanych do tego rodzaju placówki także się zmniejszyła z 1342 do 997 w analizowanym okresie. Trzeba jednak mieć na uwadze, że w latach 2010–2017 spadła również, i to aż o ponad 40% (z 38 876 do 23 028), liczba nieletnich prawomocnie osądzonych przez sąd. W kontekście omawianych zmian widoczna jest jeszcze jedna tendencja. Środek poprawczy jest coraz częściej orzekany w formie bezwzględnej, rzadziej w zawieszonyj – w 2017 r. stosunek 56,6% do 43,4%, podczas gdy w 2010 r. proporcje te miały niemal dokładnie odwrotne wartości: 41,4% i 58,6%. Zmiana ta nie pozostaje bez znaczenia także dla stanu wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Spadek liczby orzkanego środka poprawczego w zawieszeniu oznacza jednocześnie zmniejszenie się liczby nieletnich, wobec których sąd zawieszając umieszczenie w zakładzie poprawczym orzekał o ich skierowaniu do młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Z danych statystycznych wynika bowiem, że młodzieżowy ośrodek wychowawczy orzekany jest w ok. 20–30% przypadków orzeczenia środka poprawczego z warunkowym zawieszeniem jego wykonania¹¹.

Analiza danych statystycznych pozwala przypuszczać, że najprawdopodobniej przyczyną zmniejszania się liczby wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych i zakładów poprawczych, jak i liczby wszystkich nieletnich trafiających przed sąd, jest niż demograficzny. O ile jeszcze w 2000 r. osoby do 18. roku życia stanowiły 25% liczby mieszkańców Polski, o tyle w 2017 r. odsetek ten wyniósł 18%¹².

¹⁰ W analizie uwzględniono 14 młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Badano powrotność do przestępstwa nieletnich, którzy opuścili ośrodki w latach 2002–2016 – por. *Działalność resocjalizacyjna młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Informacja o wynikach kontroli*, Najwyższa Izba Kontroli 2017, <https://www.nik.gov.pl/plik/id,15816,vp,18331.pdf> (dostęp: 30.12.2019 r.).

¹¹ Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych Krajowego Rejestru Karnego.

¹² Por. *Rocznik Demograficzny*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2019, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2019,3,13.html> (dostęp: 14.11.2019 r.).

Sytuacja ta ma znaczenie dla funkcjonowania każdej z placówek przeznaczonych dla dzieci naruszających normy społeczne i prawne, w tym również i tych o charakterze izolacyjnym będących przedmiotem opracowania. W 2005 r. w Polsce było 27 zakładów poprawczych i 46 młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Obecnie liczby te wynoszą odpowiednio: 26 i 95. Oznacza to, że w ciągu kilkunastu lat liczba młodzieżowych ośrodków wychowawczych podwoiła się. Podwoiła się też liczba przebywających w nich wychowanków. Z kolei stan wychowanków zakładów poprawczych zmniejszył się o ponad 40%¹³. W konsekwencji jeden z zakładów został zamknięty. Inne z kolei obawiają się zamknięcia. Dla spadku orzekanego środka poprawczego znaczenie ma również struktura przesłanek inicjujących postępowanie wobec nieletniego. Przesłanką tą coraz częściej jest demoralizacja (w 2000 r. – 25%, 2010 r. – 41%, 2017 r. – 58%), a nie czyny karalne. Zmniejsza się zatem potencjalna grupa nieletnich mogących trafić do zakładu poprawczego. Jedną z obligatoryjnych przesłanek zastosowania tego środka jest bowiem popełnienie czynu karalnego określonego w art. 10 u.p.n. Nie należy również zapominać o nowych, negatywnych zachowaniach podejmowanych przez dzieci i młodzież za pośrednictwem internetu, jak choćby cyberbullying czy patostreaming. Z jednej strony są one trudniej wykrywalne, z drugiej zaś strony – wykryte mogą być najczęściej kwalifikowane jako przejawy demoralizacji, a nie czyny karalne, co bez wątpienia ma wpływ na obraz statystyczny zjawiska przestępczości nieletnich, definiowanej zarówno jako popełnianie czynów karalnych, jak i wykazywanie przejawów demoralizacji.

Trzeba także wspomnieć, że projekt nowej ustawy o nieletnich¹⁴ mającej docelowo zastąpić ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich z 1982 r., przewiduje utworzenie nowego rodzaju placówki – ośrodków wychowawczo-adaptacyjnych. Ośrodki te mają powstać wskutek przekształcenia niektórych zakładów poprawczych, co umożliwi zagospodarowanie dostępnej infrastruktury, ale również odpowiednie wykorzystanie pracującej tam kadry, przygotowanej do pracy z młodzieżą sprawiającą problemy.

W kontekście tych zmian istotne wydaje się pokazanie, na ile efektywne są działania podejmowane przez młodzieżowe ośrodki wychowawcze i zakłady poprawcze.

3. METODOLOGIA BADANIA

Metodą wykorzystaną do badania była analiza danych zastanych – informacji zamieszczonych w kartotece karnej i kartotece nieletnich Krajowego Rejestru Karnego (dalej KRK). Informacje te dotyczyły 397 nieletnich, wobec których w 2014 r. sąd orzekł prawomocnie o umieszczeniu w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub w zakładzie poprawczym. Sprawy tych nieletnich zbadałam w Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości (dalej IWS) w 2015 r. Była to próba reprezentatywna wylosowana na podstawie sygnatur spraw uzyskanych z KRK – wszystkich 232 zakończonych orzeczeniem środka poprawczego (w formie bezwzględnej, jak i z warunkowym zawieszeniem wykonania), oraz dobranych losowo 200 spraw z orzeczonym umieszczeniem

¹³ Dane Ministerstwa Sprawiedliwości oraz Ministerstwa Edukacji Narodowej.

¹⁴ Strona Rządowego Centrum Legislacji, <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12321373/12577437/12577438/dokument385846.pdf> (dostęp: 13.11.2019 r.).

w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Taki dobór był podyktowany znaczną dysproporcją orzeczeń każdego z tych środków. Łącznie do IWS wpłynęło 371 z 432 wylosowanych spraw. Zbadałam 370¹⁵ z nich. Stąd też dysponuję obszernym materiałem badawczym dostarczającym wiedzy o nieletnich, ich funkcjonowaniu w środowisku, ich rodzicach i warunkach w jakich się wychowywali, popełnionych czynach lub wykazywanych przejawach demoralizacji, które stanowiły podstawę umieszczenia w placówce izolacyjnej. Po 5 latach od wydanych orzeczeń sprawdziłam, czy nieletni ci figurują w rejestrach KRK. W tym celu, na podstawie posiadanych danych, przygotowałam indywidualne zapytania o karalność dla wszystkich 397 przypadków, które w dalszej kolejności zostały przekazane do weryfikacji. Po otrzymaniu informacji zwrotnej, przygotowałam klucz do kodowania zapytań o karalność, składający się z czterech grup pytań. W pierwszej gromadziłam podstawowe informacje o osobie, ale i dane ogólne o tym, czy nieletni figuruje w KRK, a jeśli tak, to w której kartotece – kartotece karnej, kartotece nieletnich po osądzeniu z 2014 r., w każdej z nich czy też w żadnej. Było to pytanie filtrujące do następnych bloków pytań. Kolejny bowiem dotyczył tylko tych nieletnich, którzy pojawili się w kartotece nieletnich. W tej grupie znalazły się pytania o liczbę orzeczeń, daty wydania pierwszego i ostatniego orzeczenia, liczbę popełnionych czynów, rodzaj popełnionych czynów oraz rodzaj zastosowanych środków. Trzecia grupa pytań dotyczyła skazań w okresie dorosłości, w tym: liczby skazań, daty pierwszego oraz ostatniego skazania, liczby popełnionych czynów, recydywy, rodzaju czynów popełnionych w dorosłości oraz rodzaju stosowanych kar. W tej grupie pytań szczególną uwagę zwróciłam na orzekane bezwzględne kary pozbawienia wolności, wykonane kary pozbawienia wolności w zawieszeniu, jak i orzeczone zastępcze kary pozbawienia wolności. W podsumowaniu tej grupy gromadziłam krótkie informacje na temat przestępczej historii nieletniego, próbując zakwalifikować go do grupy osób trudniących się przestępstwem i takich, których skazania można uznać za jednorazowe. Ostatni blok pytań dotyczył skazań przez sądy zagraniczne – liczby skazań, państwa skazującego oraz rodzaju popełnionych czynów.

Informacje zgromadzone w ramach analizy kart karnych zakodowałam do bazy danych, którą utworzyłam w 2015 r. na podstawie materiału z badania aktowego. Finalnie otrzymałam historie życia 397 osób. Nie sposób w tym miejscu opisać każdą z nich. Dlatego też opisuję je zbiorczo, skupiając się jedynie na wybranych zagadnieniach: danych ogólnych dotyczących powrotności do przestępstwa, opisie nieletnich powracających do przestępstwa, środowisk w jakich funkcjonowali, przestępczości w okresie nieletniości i dorosłości, rodzaju stosowanych kar. Poprzedzam je jednak krótkim przedstawieniem problemów związanych z pomiarem efektywności analizowanych środków, zasygnalizowanym już we wprowadzeniu.

4. PROBLEMY ZWIĄZANE Z POMIAREM EFEKTYWNOŚCI

Z pomiarem efektywności wiąże się kilka kluczowych kwestii. Przede wszystkim należy mieć na uwadze, że praca wychowawcza (czy resocjalizacyjna) podejmowana w placówkach izolacyjnych jest trudna. W literaturze bywa określana również jako

¹⁵ Jedna nie spełniała kryterium założeń próby i została odrzucona. W sprawie tej sąd orzekł wobec nieletniego środek nieizolacyjny.

żmudna, długotrwała, wielowymiarowa, stąd problemy sprawia także zdefiniowanie kryteriów pomiaru jej efektywności¹⁶. Informacje z Krajowego Rejestru Karnego, choć stanowią jedno z najprostszych wskaźników pomiaru efektywności, nie pozwalają na pełną analizę tego zagadnienia. Nie są to dane kompletne. Niefigurowanie w tym rejestrze nie musi wcale oznaczać funkcjonowania zgodnego z obowiązującymi normami, a jedynie skuteczne ukrywanie się lub nieskuteczne działanie organów ścigania¹⁷. Trzeba również zaznaczyć, że sukcesem po opuszczeniu placówki nie jest sam fakt niefigurowania w kartotece karnej, a umiejętność prowadzenia samodzielnego życia, osiągnięcie pewnego poziomu funkcjonowania i rozwoju¹⁸. Jak słusznie piszą Marcin Wolny i Piotr Kładoczny o osobie, która po opuszczeniu placówki zamieszkuje stale w schronisku dla osób bezdomnych nie możemy powiedzieć, że odniosła sukces, mimo że nie figuruje ona w KRK¹⁹. W kategorii sukcesu nie można też postrzegać losów wychowanka, który po opuszczeniu placówki założył rodzinę i stosuje wobec niej przemoc, a jego brak figurowania w KRK wynika jedynie z obaw żony przed zawiadomieniem organów ścigania o popełnieniu przestępstwa. Takich sytuacji można wymieniać bez liku. Z pewnością mają miejsce i odwrotne – osób, które figuruje w KRK, ale co do których można powiedzieć, że odniosły sukces. M. Wolny i P. Kładoczny podają jako przykład osobę, która założyła rodzinę i znalazła pracę, a skazanie w KRK dotyczy posiadania nieznacznej ilości środków odurzających. Jeszcze bardziej wyraźnym przykładem może być spowodowanie przez byłego wychowanka – męża i ojca, pracownika dużej firmy – nieumyślnie wypadku w ruchu drogowym. Sukcesu byłych wychowanków zakładów poprawczych i młodzieżowych ośrodków wychowawczych nie można zatem mierzyć prostą miarą powrotności do przestępczości. Jest to z pewnością informacja o ich życiu i funkcjonowaniu. Trzeba jednak pamiętać, że sam fakt figurowania bądź nie w KRK nie oznacza sukcesu lub jego braku²⁰. Dlatego raz jeszcze warto przypomnieć, że efektywność w niniejszym artykule postrzegana jest jedynie przez pryzmat komponentu negatywnego – braku powrotności do przestępczości.

Taki sposób pomiaru efektywności, choć – jak już wspomniałam – najbardziej popularny wśród prawników i kryminologów, nieraz spotkał się z krytyką środowiska naukowego. Jako zarzuty podnoszono brak uwzględnienia przyczyn ponownego popełnienia przestępstwa czy warunków środowiskowych oraz ciężaru gatunkowego samego przestępstwa²¹. Krytykuje się również pominięcie zmiennej stopniowości

¹⁶ R. Opora, *Ekspertyza „systemy resocjalizacji nieletnich w wybranych krajach Europy i Stanach Zjednoczonych”*, załącznik do raportu *Działalność resocjalizacyjna...*, s. 75; Z. Bartkiewicz, *Efektywność resocjalizowania nieletnich w zakładzie poprawczym i wychowawczym*, Lublin 1987, s. 5.

¹⁷ Z. Ostrihanska, *Prognoza recydywy nieletnich [w:] Prognozowanie kryminologiczne*, red. A. Krukowski, Warszawa 1975, s. 131.

¹⁸ R. Opora, *Ekspertyza...*, s. 75.

¹⁹ M. Wolny, P. Kładoczny, *Reintegracja wychowanków placówek resocjalizacyjnych. Uwagi o charakterze systemowym*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka 2018, s. 13, <http://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2018/12/raport-reintegracja.pdf> (dostęp: 30.12.2019 r.).

²⁰ Por. także S. Batawia, H. Kołakowska, A. Strzembosz, S. Szelhaus, *Wyniki badań dalszych losów nieletnich i młodocianych recydywistów (Katamnezy w 443 przypadkach)*, „Państwo i Prawo” 1965/4, s. 562. Autorzy ci piszą, że: „mimo braku danych o dokonywaniu przez nich [badanych] przestępstw” tryb życia niektórych z nich, ich stosunek do pracy nie pozwala na zaliczenie ich do grupy osób poprawionych.

²¹ Wypowiedź prof. dra hab. Marka Konopczyńskiego. Notatka z paneli ekspertów zorganizowanych przez NIK 19.11.2008 r. (omówienie najważniejszych problemów funkcjonowania zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich oraz założeń do programu kontroli) i 17.07.2009 r. (omówienie wstępnych wyników kontroli) – załącznik nr 5.5. do raportu „Informacja o wynikach kontroli funkcjonowania zakładów poprawczych

efektów resocjalizacji. Pomiaru tej zmiennej, zdaniem Zdzisława Bartkowicza, można dokonać jedynie przy użyciu mierników psychopedagogicznych, a to wymaga diagnozy nieletniego pod kątem jego demoralizacji (tudzież wykołajenia). Do diagnozy tej niezbędne jest wykorzystanie wystandaryzowanych i znormalizowanych narzędzi psychologicznych oraz pedagogicznych. Ten sposób badania efektywności jest wykorzystywany dość rzadko²², jest bowiem bardziej praco- i czasochłonny²³. Do alternatywnych miar efektywności resocjalizacji nieletnich trzeba też zaliczyć te wymieniane przez Lesława Pytkę, w tym: „poziom społeczny funkcjonowanie w środowisku otwartym, np. założenie rodziny, zachowanie ciągłości pracy i nauki, rzeczywista zmiana stylu życia byłego przestępcy” oraz „korzystna ewolucja psychiczna jednostki, mierzona testami osobowości (np. zmniejszenie poziomu agresywności, eliminacja zachowań patologicznych, obronnych itp.)”²⁴. Mierniki te mają ze sobą wiele wspólnego, bowiem pozytywne zmiany osobowościowe mają znaczenie dla poprawnego funkcjonowania człowieka²⁵. Podkreśla się również, że wskaźnik powrotności do przestępstwa, choć z pewnością jest ważny dla organizacji i zarządzania systemem wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, to niewiele mówi o skuteczności wychowania w placówce. Odnosi się bowiem tylko do jednego zadania prewencyjnego – mianowicie odstraszenia od ponownego popełnienia przestępstwa²⁶. Takiej metodzie pomiaru sprzeciwiają się również sami wychowawcy placówek izolacyjnych. Już w badaniu L. Pytki z 1986 r. wychowawcy zakładu poprawczego mówili, że sukcesu resocjalizacyjnego nie można mierzyć tylko kryterium powrotności do przestępstwa. Wychowawcy bowiem nie są w stanie kontrolować m.in. jednego czynnika mającego wpływ na taki pomiar efektywności, mianowicie środowiska do jakiego nieletni wraca. Stąd obok tej miary konieczne jest uwzględnienie trzech innych podejść: psychologiczno-etycznego (poziomu usamodzielnienia, odpowiedzialności życiowej), behawioralno-pedagogicznego (realizacji obowiązku szkolnego, wykonywania poleceń), społeczno-kulturalnego (podjęcia pracy zawodowej, przestrzegania obowiązujących norm)²⁷. Wnioski te znajdują swoje miejsce także w badaniach przeprowadzonych ponad 30 lat później wśród pracowników placówek izolacyjnych dla nieletnich²⁸.

Należy również zauważyć, że analizy przeprowadzone na potrzeby niniejszego artykułu dostarczają nieco więcej informacji, aniżeli po prostu odpowiedzi na pytanie, czy nieletni widnieją w rejestrach KRK, a jeśli tak, to jaki jest odsetek figurujących wśród ogółu badanych. Zgromadzony materiał z badania aktowego, ale także bardzo szczegółowa analiza kart karnych 397 przypadków dostarcza dużo więcej wiedzy w tym zakresie.

i schronisk dla nieletnich”, Najwyższa Izba Kontroli, Warszawa 2009. Podobne stanowisko zajął R. Sadowski – były dyrektor Schroniska dla Nieletnich i Zakładu Poprawczego w Warszawie-Falenicy zlikwidowanego w 2019 r.

²² Z. Bartkowicz, *Efektywność...*, s. 5–6. Badania takie w latach 70. XX w. przeprowadzili m.in. K. Pospiszyl i J. Szałański – por. K. Pospiszyl, *Psychologiczna analiza wadliwych postaw społecznych młodzieży*, Warszawa 1973; J. Szałański, *Resocjalizacja w zakładzie poprawczym*, Warszawa 1978.

²³ Z. Bartkowicz, *Efektywność...*, s. 5–6.

²⁴ Z. Bartkowicz, *Efektywność...*, s. 47.

²⁵ Z. Bartkowicz, *Efektywność...*, s. 47.

²⁶ Z. Bartkowicz, *Efektywność...*, s. 52, 60.

²⁷ L. Pytka, *Sukces i porażka w resocjalizacji nieletnich (Analiza pedagogiczna wypowiedzi wychowawców)*, „Szkoła Specjalna” 1986/1(132), t. XLVII, s. 16–24.

²⁸ J. Włodarczyk-Madejska, *Wykonywanie środków izolacyjnych orzeczonych wobec nieletnich*, „Archiwum Kryminologii” 2020/2, t. XLII.

Z pewnością warto zwrócić uwagę na środowisko do jakiego nieletni wraca. I choć KRK nie zawiera takich informacji, to w pewnym zakresie wiedzę tę uzupełnia badanie aktowe przeprowadzone w IWS w 2015 r. Można powiedzieć, że w ciągu pięciu lat od analizy akt (spraw zakończonych w 2014 r.) środowiska rodzinne nieletnich mogły ulec zmianie. Można również przypuszczać, że wychowankowie opuszczają placówkę po uzyskaniu pełnoletniości (jeśli chodzi o młodzieżowe ośrodki wychowawcze), a nawet po ukończeniu 21. roku życia (w przypadku zakładów poprawczych), a to oznacza, że każdy z nich mógł rozpocząć samodzielne życie w środowisku innym, niż środowisko wychowania. Dane statystyczne Ministerstwa Sprawiedliwości pokazują jednak, że w 2018 r. tylko 17% nieletnich zostało skreślonych z listy wychowanków zakładów poprawczych z uwagi na ukończeniu wiek 21 lat²⁹. Podobna przesłanka, a zatem ukończenie 18. roku życia w przypadku wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych, ma miejsce w 34% przypadków³⁰. Oznacza to, że tylko co piąty wychowanek zakładu poprawczego³¹ i co trzeci – młodzieżowego ośrodka wychowawczego mógłby rozpocząć samodzielne życie. Pozostali powinni wrócić z placówki pod opiekę osoby pełnoletniej – rodzica lub opiekuna prawnego. Z badania ankietowego przeprowadzonego przez Najwyższą Izbę Kontroli wśród wychowanków zakładów poprawczych wynika z kolei, że 85% z opuszczających zakłady poprawcze powróciło do wcześniejszego środowiska i zamieszkało w domu rodziców (opiekunów prawnych), 15% z kolei zamieszkało u dalszej rodziny, w hotelu robotniczym bądź internacie szkolnym. Tylko pojedynczy wychowankowie zamieszkałi u chłopaka lub dziewczyny. Jeszcze rzadziej, bo w jednym przypadku, miejscem zamieszkania było samodzielne mieszkanie. Można zatem uznać, że analiza środowiska wychowania będzie stanowiła w miarę rzetelne źródło wiedzy o środowisku do którego nieletni wraca.

W kontekście niniejszego artykułu ważne jest również zagadnienie pomocy udzielanej wychowankom opuszczającym placówki, jak i ich aktywność po wyjściu z placówki. Danych takich dostarczają m.in. raporty NIK. Wynika z nich, że 76% wychowanków opuszczając zakłady poprawcze miało ustanowionego tzw. opiekuna usamodzielnienia, przy czym najczęściej, bo w 83%, był to członek najbliższej rodziny. Dla 15% wychowanków opiekunem był pracownik Powiatowego Centrum Pomocy Rodzinie, z kolei dla 2% – pracownik opuszczanego zakładu. Można przypuszczać, że 24% wychowanków niemających opiekuna usamodzielnienia, to najprawdopodobniej osoby, które opuściły zakład przed uzyskaniem pełnoletniości. Programy usamodzielnienia kierowane są bowiem tylko do wychowanków mających ukończony 18 rok życia, którzy w placówce resocjalizacyjnej przebywali co najmniej jeden rok³². Jeśli chodzi o aktywność byłych wychowanków zakładów poprawczych, to 50% podjęło pracę zawodową bezpośrednio po opuszczeniu

²⁹ Sprawozdanie Ministerstwa Sprawiedliwości MS-ZN26p z ewidencji wychowanków w zakładzie poprawczym za 2018 r.

³⁰ M. Wolny, P. Kładoczny, *Reintegracja...*, s. 11. Dane dotyczą lat 2012–2016. Zgodnie z ustaleniami NIK w tym czasie młodzieżowe ośrodki wychowawcze opuściło 4227 wychowanków. Według raportu NIK z 2018 r. odsetek ten wyniósł dokładnie 33,5% (s. 13 raportu). Por. także badanie J. Siemionow, *Niedostosowanie...*, s. 124 – na 33 wychowanków skreślonych, w 5 przypadkach powodem było ukończenie 18. roku życia w czasie trwania roku szkolnego i przerwanie nauki.

³¹ Dane statystyczne nie pozwalają na wyróżnienie innych kategorii wiekowych, stąd nie wiemy, ilu nieletnich opuszcza zakłady poprawcze po uzyskaniu pełnoletniości.

³² Por. art. 88 ustawy z 12.03.2014 r. o pomocy społecznej (tekst jedn.: Dz.U. z 2019 r. poz. 1507 ze zm.).

zakładu, 11% kontynuowało naukę i pracowało, 2% z kolei podjęło pracę dorywczą. W znalezieniu pierwszej pracy wychowankowie w więcej niż co drugim przypadku byli zdani sami na siebie. Pomoc w tym zakresie ze strony zakładu poprawczego otrzymało tylko 4% z nich. W blisko co trzecim przypadku pomocna okazała się rodzina. Warto jednak wspomnieć, że problemem w znalezieniu pracy, aż w 30% przypadków, było ujawnienie faktu bycia w przeszłości wychowankiem zakładu poprawczego. Respondenci zostali również poproszeni o ocenę pobytu w zakładzie dla ich startu w dorosłe i samodzielne życie. Co drugi badany pobyt ten ocenił pozytywnie, twierdząc, że w zakładzie nauczył się szacunku do pracy, ale i brania odpowiedzialności za swoje postępowanie. Łatwiej było mu zrozumieć niewłaściwość swojego zachowania przed trafieniem do placówki, ale i dostrzec potrzeby innych ludzi. W grupie osób, które oceniły pobyt negatywnie 6% uznało, że pobyt w zakładzie nie nauczył ich niczego nowego, a wręcz przeciwnie – zdemoralizował jeszcze bardziej i spowodował eskalację nienawiści do innych³³. Można przypuszczać, że te 50% wychowanków zakładów poprawczych oceniających dobrze pobyt w placówce, to w większości właśnie ci, którzy po wyjściu znaleźli pracę lub kontynuowali naukę. Zaabsorbowanie, jak i zaangażowanie w inne działania, zgodnie z teorią więzi społecznych Trivisa Hirschiego, być może stało się powodem, dla którego nie uwikłali się oni ponownie w konflikt z prawem³⁴. Podobne, choć nieco bardziej zadowalające wyniki dotyczą wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Spośród 418, którzy w latach 2012–2016 opuścili ośrodek 48,1% podjęło pracę, 35,9% kontynuowało naukę, 17,5% z kolei zarówno uczyło się, jak i pracowało. Wobec 33,3% badanych nie zanotowano żadnej ze sprawdzanych aktywności. Z raportu NIK wynika, że wśród nieletnich, którzy podejmowali pracę lub naukę więcej było osób, które zostały skreślone z listy wychowanków ośrodka w wyniku osiągnięcia pełnoletniości. Tę obserwację dość łatwo wytłumaczyć m.in. programem usamodzielniania wychowanka i warunkami związanymi z otrzymywaniem świadczenia pieniężnego, w tym np. obowiązkiem kontynuowania nauki³⁵. Program ten został opracowany dla 91% (196) wychowanków badanych przez NIK, którzy spełniali przesłanki formalne, a zatem m.in. ukończyli 18 rok życia. W raporcie NIK czytamy: „właściwie opracowany program usamodzielniania, systematyczny nadzór nad jego realizacją, a także wprowadzenie w nim w miarę potrzeby korekt, mogą zadecydować o sukcesie, czy też porażce prowadzonego w ośrodkach procesie resocjalizacji”³⁶. Opiekunem usamodzielniania były również często osoby z najbliższego otoczenia, w tym też pracownik socjalny (52%), jak i pracownicy ośrodków (48%). Okazuje się jednak, że na 94 pracowników ośrodka 93 z nich zobowiązało się do pełnienia funkcji opiekuna jedynie do momentu opuszczenia przez nieletniego ośrodka. Oznacza to, że co drugi nieletni, wobec którego program został opracowany, faktycznie – w chwili opuszczenia ośrodka – pozostawał bez pomocy opiekuna i był zdany sam na siebie. Więcej niż co drugi

³³ Badanie przeprowadzono wśród 117 wychowanków, tj. 19% wszystkich (632), którzy w latach 2007–2008 opuścili kontrolowane placówki (załącznik nr 5.3. do raportu NIK *Informacja o wynikach...*). Warto mieć również na uwadze, że byli wychowankowie zakładów poprawczych i młodzieżowych ośrodków wychowawczych należą do grupy wiekowej popełniającej najwięcej przestępstw.

³⁴ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2004, s. 128–129.

³⁵ *Działalność resocjalizacyjna...*, s. 13.

³⁶ *Działalność resocjalizacyjna...*, s. 36.

badany po wyjściu z placówki (129, tj. 60%) zgłosił się do ośrodka pomocy rodzinie³⁷, przy czym w stosunku do 34 osób z tej grupy realizacja programu została wstrzymana z uwagi na brak kontaktu badanego z ośrodkiem pomocy rodzinie. Najczęściej realizacja programu polegała na udzieleniu pomocy pieniężnej w związku z kontynuacją nauki czy zagospodarowaniem.

W ocenie efektywności stosowanych środków należałoby również uwzględnić zachowanie i postawę nieletniego w trakcie wykonywania środka, ale i rodzaj oraz częstość popełniania kolejnych czynów. Dane w kartach karnych pozwalają tylko na częściową analizę zachowania nieletniego w trakcie realizacji orzeczonego środka. W niektórych przypadkach bowiem pojawiły się informacje co do wykonania orzeczonych w nieletniości środków, w tym m.in. zmiany zastosowanego środka (na łagodniejszy lub surowszy), warunkowego przedterminowego zwolnienia z zakładu poprawczego lub zarządzenia wykonania warunkowo zawieszzonego środka poprawczego. Te informacje dają pewien pogląd na zachowanie nieletniego od wydania w 2014 r. prawomocnego orzeczenia o umieszczeniu w placówce izolacyjnej. Dzięki nim możliwe było stwierdzenie u niektórych z nich progresu (10 osób) lub regresji (7 osób). Za zmianę pozytywną uznałam zamianę umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym na nadzór kuratora oraz warunkowe przedterminowe zwolnienie z zakładu poprawczego. Zmianą negatywną było z kolei zarządzenie wykonania warunkowo zawieszzonego środka poprawczego. Karty karne zawierają dużo więcej informacji, mówiąc ogólnie, o przestępczości badanych – a zatem o rodzajach popełnianych przestępstw, datach wydania i uprawomocnienia się wyroków oraz orzekanych karach i środkach karnych, w przypadku sprawców widniejących w kartotece nieletnich natomiast – popełnianych czynach karalnych (lub wykazywanych przejawach demoralizacji), datach wydanych i uprawomocnionych orzeczeń oraz rodzajach zastosowanych środków – wychowawczych lub środka poprawczego. Wszystkie te zmienne zostały uwzględnione w badaniu.

Prawdą natomiast jest, że przeprowadzone badanie nie dostarcza wiedzy o przyczynach popełniania przestępstw. Przyczyn tych nie sposób zidentyfikować choćby badaniem kolejnych spraw karnych. Jedynym sposobem na pozyskanie takich danych wydaje się badanie jakościowe – indywidualne wywiady pogłębione. Z uwagi na ochronę danych osobowych takie badanie byłoby jednak niemożliwe do zrealizowania. Możliwe byłoby dotarcie do osób odbywających karę pozbawienia wolności, ale grupa ta – jak pokazują wyniki badania – nie jest dość liczna. Wobec 62 osób (tj. 35% figurujących w KRK) sądy przynajmniej raz orzekły bezwzględną karę pozbawienia wolności, z kolei w stosunku do kolejnych 29 została wykonana kara pozbawienia wolności w zawieszeniu lub orzeczono wobec nich zastępczą karę pozbawienia wolności albo karę aresztu. Oznacza to, że 91 ze 177 (tj. 51%) badanych najprawdopodobniej przynajmniej raz znalazło się w zakładzie karnym. W trakcie analizy kart karnych – na podstawie daty uprawomocnienia się orzeczenia oraz wymiaru orzeczonej kary – uznałam, że 49 osób na moment weryfikacji w Krajowym Rejestrze Karnym odbywało karę pozbawienia wolności, a to już

³⁷ W raporcie NIK ośrodek pomocy rodzinie rozumiany jest jako jedna z następujących instytucji: powiatowe centrum pomocy rodzinie (PCPR), miejski ośrodek pomocy rodzinie (MOPR) lub miejski ośrodek pomocy społecznej (MOPS).

tylko niespełna 28% ogółu będących w kręgu mojego zainteresowania. Okazuje się zatem, że również i ten sposób nie umożliwiał wiarygodnego poznania przyczyn uwikłania się ponownie w konflikt z prawem całej badanej próby³⁸.

5. WYNIKI PRZEPROWADZONYCH ANALIZ

5.1. Dane ogólne

Po pięciu latach od orzeczenia w nieletniości prawomocnego środka izolacyjnego, blisko 45% badanych nieletnich figurowało w Krajowym Rejestrze Karnym. Oznacza to, że niemal co drugi powrócił do przestępstwa. Należy jednak zaznaczyć, że powrotność ta mierzona była zarówno popełnieniem przestępstwa w dorosłości, jak i kolejnym prawomocnym osądzeniem – po 2014 r. – w okresie nieletniości. Dlatego też poddałam weryfikacji zarówno karty karne, jak i kartotekę nieletnich. Wynika z nich, że zdecydowana większość, bo 167 osób pojawiło się tylko w kartotece karnej. Czterech badanych oprócz skazania w dorosłości miało też ponowny konflikt z prawem w okresie nieletniości. Szczęściu z kolei figurowało tylko w kartotece nieletnich.

Tabela 1					
Figurowanie w KRK a rodzaj środka zastosowanego w nieletniości (N=397)					
			Czy figuruje w KRK?		
			Tak	Nie	Ogółem
Rodzaj zastosowanego środka	Młodzieżowy ośrodek wychowawczy	N	70	111	181
		%	38,7%	61,3%	100,0%
	Zakład poprawczy z zawieszeniem	N	16	25	41
		%	39,0%	61,0%	100,0%
	Zakład poprawczy bez zawieszenia	N	91	84	175
		%	52,0%	48,0%	100,0%
Ogółem		N	177	220	397
		%	44,6%	55,4%	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRK oraz wyników badania aktowego.

Rodzaj stosowanych w nieletniości środków różnicuje wartość podanego odsetka. Największą powrotność, bo sięgającą 52% zanotowałam w grupie nieletnich, co do których sąd orzekł umieszczenie w zakładzie poprawczym w formie bezwzględnej. Najmniejsza powrotność – niemal na takim samym poziomie 39% – charakteryzuje osoby, wobec których w nieletniości sąd zastosował izolacyjny środek wychowawczy lub zawiesił wykonanie środka poprawczego. Wyniki te są zbieżne z ustaleniami Ministerstwa Sprawiedliwości i Najwyższej Izby Kontroli

³⁸ Co nie oznacza, że takie badania nie były robione. Przykładowo, Maciej Muskała zbadał 17 osób, które odstąpiły od przestępstwa po wyjściu z zakładu karnego. Część respondentów została wskazana przez kuratorów, pozostali – metodą kuli śnieżkowej – przez poprzednich rozmówców (Maciej Muskała, „Odstąpienie od przestępstwa” w *teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Poznań 2016, s. 227–228).

(o czym bardziej szczegółowo w dalszej części niniejszego opracowania), co dodatkowo potwierdza reprezentatywność badanej grupy. Poprzestając tylko na takich danych, można by jednoznacznie stwierdzić, że najmniej efektywnym środkiem jest umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym, a najbardziej efektywnym zastosowanie dwóch pozostałych środków wymienionych w tabeli 1. Stwierdzenia o nieefektywności środków izolacyjnych, czy większej efektywności środków wolnościowych można z łatwością odnaleźć w literaturze³⁹. W mojej opinii, są one zbyt uproszczone i z pewnością nie uwzględniają praktyki stosowanych środków, jak i charakterystyki nieletnich trafiających do każdej z tych placówek. Stosowanie środków charakteryzuje bowiem gradacja. W pierwszej kolejności sądy, co do zasady, stosują środki nieizolacyjne jak upomnienie, zobowiązanie do określonego zachowania czy orzeczenie nadzoru kuratora. Środki izolacyjne, co również potwierdzają dane statystyczne omówione we wprowadzeniu, stosowane są rzadko i raczej jako kolejne, zgodnie z katalogiem środków wymienionych w art. 6 u.p.n. Praktyka stosowania środków pokazuje jednocześnie skalę i nasilenie problemów, z jakimi mają do czynienia sądy na etapie orzekania, oraz inne instytucje – na etapie wykonywania orzeczonego środka. Dla efektywności zatem ma znaczenie podmiot, wobec którego są prowadzone oddziaływania. Im bardziej izolacyjny środek jest stosowany, tym większa skala problemów stwarzanych przez nieletnich⁴⁰. Oznacza to, że w placówkach izolacyjnych mamy do czynienia z najtrudniejszą młodzieżą, przy czym do zakładów poprawczych trafia młodzież najtrudniejsza z najtrudniejszej, co ma oczywiście znaczenie dla podejmowanej pracy i jej efektywności. Potwierdzają to wyniki badania aktowego. Nietelni skierowani w 2014 r. do zakładów poprawczych (środek orzeczony w formie bezwzględnej lub z warunkowym zawieszeniem jego wykonania) stwarzali bowiem więcej problemów aniżeli młodzież skierowana do młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Szczegółowy opis badanej próby znajduje się w raporcie pt. „Stosowanie środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz środka poprawczego przez sądy rodzinne i nieletnich w świetle danych statystycznych i badań aktowych”⁴¹. W tym miejscu natomiast warto raz jeszcze wskazać na główne różnice między grupą nieletnich z zastosowanym umieszczeniem w młodzieżowym ośrodku wychowawczym a grupą z orzeczonym środkiem poprawczym. Nietelni skierowani do zakładów poprawczych częściej powtarzali klasy (o blisko 13 punktów procentowych [dalej p.p.] więcej) i zachowywali się agresywnie zarówno na terenie szkoły – wobec nauczycieli i rówieśników, jak i w domu – wobec rodziny. Zdecydowanie częściej korzystali z wszelkiego rodzaju używek: alkoholu (różnica 13,1 p.p.), narkotyków (różnica 25,8 p.p.), dopalaczy (różnica 8 p.p.). Niemal dwukrotnie częściej popełniali czyny karalne. Doświadczenie wcześniejszego kontaktu z sądem

³⁹ Z. Bartkiewicz, *Efektywność...*, s. 51; J. Siemionow, *Niedostosowanie...*, s. 97–99 (jak pisze Justyna Siemionow pod koniec lat 70. ub. w. zarówno Władysław Czajka, jak i Stanisław Jedlewski wskazywali, że oddziaływania w warunkach zakładu poprawczego nie przynoszą oczekiwanych efektów); L. Pytka, *Sukces...*, s. 14.

⁴⁰ O większej skuteczności stosowanych środków nieizolacyjnych por. m.in. L. Tyszkiewicz, E. Januszewska, M.J. Lubelski, P. Stępiak, *Skuteczność środków penalnych stosowanych wobec młodzieży*, Warszawa 1992, s. 173–199. Por. też Z. Bartkiewicz, *Efektywność...*, s. 51.

⁴¹ https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/W%C5%82odarczyk-Madejska-J_Stosowanie-%C5%9Brodka-wychowawczego.pdf (dostęp: 30.12.2019 r.).

dla nieletnich w tej grupie było większe. W przypadku spraw o demoralizację różnica wynosiła ok. 10 p.p., ale w odniesieniu do czynów karalnych było to już 27,4 p.p. Ten wcześniejszy kontakt z sądem przekładał się z pewnością na rodzaj i liczbę stosowanych uprzednio środków wychowawczych. Stąd też wobec nieletnich skierowanych do zakładów poprawczych sądy częściej stosowały: upomnienie (różnica ok. 5,6 p.p.), zobowiązanie do określonego postępowania (różnica 10,3 p.p.), nadzór kuratora (21,5%), ale przede wszystkim umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Okazuje się bowiem, że blisko połowa nieletnich z orzecznym w 2014 r. środkiem poprawczym, to najprawdopodobniej byli wychowankowie młodzieżowych ośrodków wychowawczych – pewna wątpliwość wynika z faktu, że owszem wiemy, że sąd orzekł wobec nich tego rodzaju środek, brakuje nam z kolei informacji co do tego, czy środek ten został wykonany. Wątpliwość tę potwierdza choćby fakt, że tylko co drugi nieletni skierowany do młodzieżowego ośrodka wychowanego faktycznie zostaje do niego doprowadzony⁴². Ta krótka charakterystyka pozwala stwierdzić, że skala problemów stwarzanych przez grupę nieletnich z orzecznym środkiem poprawczym była na tyle duża, iż niewystarczające okazały się oddziaływania podejmowane przez inne osoby czy instytucje.

Poza tym dane przedstawione w tabeli 1 przekonują niejako, że skuteczniejsze od samego umieszczenia w zakładzie poprawczym jest pogroźenie zastosowaniem tego środka, czyli orzeczenie jego zawieszonyj formy. I znów skuteczność, czy też tytułowa efektywność nie zależy tak bardzo od stosowanego środka, ile od młodzieży, w stosunku do której środek ten jest wykonywany. Zakład poprawczy w zawieszeniu jest z pewnością łagodniejszy niż orzekany bezwzględnie, a to znów oznacza, że nieletni, wobec których sąd stosuje tego rodzaju środek, nie byli na tyle zdemoralizowani, by skierować ich bezpośrednio do placówki poprawczej. Warto jednak wspomnieć, że na etapie wykonywania środka poprawczego w zawieszeniu, sąd zweryfikował swoje poprzednie orzeczenie i w 11 przypadkach (na 41) zarządził wykonanie warunkowo zawieszonyj środka poprawczego. I tak 4 z tych 11 osób figuruje w rejestrze KRK.

Odsetki te, jak już wspomniałam, są dość mocno zbieżne z ustaleniami Najwyższej Izby Kontroli, z których wynika, że 58% nieletnich, którzy w latach 2001–2008 opuścili 16 wybranych zakładów poprawczych powróciło do przestępczości⁴³. Z kolei powrotność nieletnich opuszczających wybrane młodzieżowe ośrodki wychowawcze w latach 2012–2016 wyniosła 32%⁴⁴. Trzeba jednak pamiętać, że są to wartości średnie. Przykładowo, różnice w odsetku byłych wychowanków zakładów poprawczych popadających po raz kolejny w konflikt z prawem sięgały od 14,4% do 87,5%. Najniższe wartości dotyczyły zakładów poprawczych dla dziewcząt, najwyższe – zakładów resocjalizacyjnych zamkniętych i o wzmożonym nadzorze wychowawczym. Oznacza to, że wychowanków zakładów poprawczych otwartych i półotwartych cechowała mniejsza powrotność do przestępczości. Podobne ustalenia płyną z badań zagranicznych. A.P. Sealy i Ch. Bankst po analizie

⁴² *Działalność resocjalizacyjna...*, s. 32.

⁴³ Załącznik nr 5.4. do raportu NIK *Informacja o wynikach...*

⁴⁴ *Działalność resocjalizacyjna...*, s. 10.

200 nieletnich opuszczających londyńskie zakłady poprawcze stwierdzili, że niższe wskaźniki recydywy dotyczą nieletnich z zakładów otwartych⁴⁵.

Sama analiza danych statystycznych pokazuje, że kobiety rzadziej popełniają przestępstwa⁴⁶, co potwierdza choćby zdecydowanie mniejsza liczba zakładów karnych dla kobiet czy zakładów poprawczych dla dziewcząt. Ścieżki życiowe dziewcząt po opuszczeniu placówek izolacyjnych dla nieletnich, jak wynika z opinii wychowawców tychże placówek, są niekiedy wręcz podobne – wiele z nich zakłada rodzinę, co wiąże się dla nich z możliwością uzyskania wsparcia finansowego⁴⁷, ale również daje poczucie zakotwiczenia i szansę niewkraczania ponownie na drogę przestępstwa⁴⁸. Niższą powrotność do przestępczości wśród dziewcząt potwierdzają też ustalenia innych autorów. Przykładowo, z badania Ireny Rzeplińskiej wynika, że na 771 nieletnich, którzy trafili przed sąd dla nieletnich w wieku 13–16 lat (w 2000 r.), 16,5% dziewcząt i 46,2% chłopców po pięciu latach od badanej sprawy (w 2005 r.) figurowali w KRK za ponowne popełnienie przestępstwa⁴⁹. W badaniach byłych wychowanków zakładów poprawczych – Katarzyny Drapały i Romana Kulmy – okazało się, że po opuszczeniu placówki poprawczej do przestępczości powróciło 81% chłopców i 29% dziewcząt⁵⁰. Podobne wnioski płyną z badania przestępczości dziewcząt przeprowadzonego przez Dagmarę Woźniakowską-Fajst. Dziewczęta skazane w okresie dorosłości stanowiły 17,6% badanej próby⁵¹.

Odnosząc się natomiast do rodzaju zakładu poprawczego, trzeba pamiętać, że zakłady poprawcze o charakterze zamkniętym czy o wzmószonym nadzorze przeznaczone są dla wychowanków szczególnie trudnych, których postawa i zachowanie w innym zakładzie, w tym co najmniej dwukrotne ucieczki, uzasadniały potrzebę przeniesienia do innego zakładu (zakłady resocjalizacyjne zamknięte) lub u których stwierdzono zaburzenia lub dysfunkcje wymagające wzmózonej pracy wychowawczej i terapeutycznej (zakłady o wzmószonym nadzorze wychowawczym)⁵².

Bez wątpienia w tego rodzaju analizach powinno się również uwzględniać zarówno czas pobytu w placówce, jak i okres po opuszczeniu placówki. Przykładowo, za optymalny czas pobytu w zakładzie poprawczym uznaje się okres do 2 lat⁵³.

⁴⁵ A.P. Sealy, Ch. Bankst, *Social maturity, training, experience and recidivism among British Borstal boys*, "British Journal of Criminology" 1971/11(3), s. 245–264 za: A. Bartkovicz, *Efektywność...*, s. 55.

⁴⁶ Por. m.in. statystyki KRK. W 2017 r. kobiety stanowiły 12% wśród ogółu osób skazanych. O przestępczości kobiet i dziewcząt w wybranych teoriach kryminologicznych por. także D. Woźniakowska-Fajst, *Przestępczość kobiet i dziewcząt – wybrane teorie kryminologiczne*, „Archiwum Kryminologii” 2008, t. XXIX–XXX, s. 239–252. O zjawisku *gender gap in crime* por. również M. Grzyb, E. Habzda-Siwiek, *Płeć a przestępczość. O problemie dysproporcji płci wśród sprawców przestępstw z użyciem przemocy*, „Archiwum Kryminologii” 2013, t. XXXV, s. 95–135.

⁴⁷ J. Włodarczyk-Madejska, *Wykonywanie...*

⁴⁸ J. Włodarczyk-Madejska, *Wykonywanie...*

⁴⁹ I. Rzeplińska, *Sylwetki społeczne nieletnich – późniejszych dorosłych sprawców przestępstw*, „Archiwum Kryminologii” 2008, t. XXIX–XXX, s. 409–415.

⁵⁰ K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań)*, „Prawo w Działaniu” 2014/19, s. 237–238.

⁵¹ D. Woźniakowska-Fajst, *Powrotność przestępczości nieletnich dziewcząt a rodziny wieloproblemowe [w:] Zmiana i kontrola. Społeczeństwo wobec przestępczości*, K. Buczkowski, W. Klaus, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst, Warszawa 2017, s. 133.

⁵² § 6 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 17.10.2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (tekst jedn.: Dz.U. z 2017 r. poz. 487).

⁵³ Zdaniem Zdzisława Bartkovicza przebywanie w placówce powyżej 3 lat sprzyja powrotności do przestępczości (Z. Bartkovicz, *Efektywność...*, s. 51). Z badania tego autora wynika z kolei, że po roku pobytu nie udało się zaobserwować znaczących zmian w osobowości, zachowaniu, postawach wychowanków zakładu poprawczego i ośrodka szkolno-wychowawczego.

Okres ten, zdaniem K. Drapały i R. Kulmy, pozwala „skutecznie wpływać na postawy wychowanka”. Autorzy ci jednocześnie uznali, że przy dłuższych pobytach wychowankowie już nic nie przyswajają w placówkach⁵⁴. Z raportu NIK wynika natomiast, że istnieje zależność między czasem upłynął od opuszczenia placówki a wskaźnikiem powrotności do przestępstwa. Widoczna jest tu tendencja wzrostowa. Im dłużej wychowankowie byli poza młodzieżowym ośrodkiem wychowawczym, tym większy odsetek z nich dopuszczał się przestępstw. Mimo że dla grupy opuszczającej młodzieżowe ośrodki wychowawcze w latach 2012–2013 odsetek powrotności wyniósł 32%, to wśród osób, które placówkę opuściły najwcześniej – czyli w 2012 r. – odsetek ten wyniósł 60%⁵⁵.

5.2. Charakterystyka badanej próby

Badani, którzy powrócili do przestępczości to głównie chłopcy (94,4%), którzy w chwili popełnienia czynów karalnych, będących podstawą orzeczenia w nieletniości środka izolacyjnego, mieli 16 lat (42%); w co trzecim przypadku uzależnieni od alkoholu lub innych środków odurzających (31,7%), zamieszkujący w miastach małych i średnich do 100 000 mieszkańców (50,8%). Analizując zdecydowanie wyższy odsetek udziału mężczyzn w grupie figurującej w KRK, trzeba mieć na uwadze, że stanowili oni 80,4% próby badanej w 2015 r. Stąd też warto zobaczyć, ile w ogóle dziewcząt i chłopców popełniło przestępstwa w okresie dorosłości. Z danych zamieszczonych w tabeli 2 wynika, że na 78 badanych w nieletniości dziewcząt 11 figurowało w KRK, tj. 14,1%. W przypadku chłopców wygląda to następująco: na 319 badanych 166, tj. 52% uwickało się w konflikt z prawem po raz kolejny.

W literaturze podkreśla się związek między wiekiem w chwili popełnienia pierwszego czynu karalnego w nieletniości a powrotnością do przestępstwa. Im inicjacja ta nastąpiła wcześniej, tym odsetek powracających jest wyższy. Potwierdzają to choćby badania Ewy Żabczyńskiej. Z grupy 10- do 11-letnich osób mających sprawy w sądzie dla nieletnich o kradzież, po 10 latach 84% figurowała w rejestrach KRK⁵⁶. Podobne ustalenia płyną z publikacji Stefana Lelentala – najwyższa powrotność została zanotowana w najmłodszych grupach badanych⁵⁷.

Przeprowadzone przeze mnie badania nie pozwalają na dokonanie podobnej analizy. Zbierałam bowiem dane o wieku w chwili popełnienia czynu będącego podstawą zastosowania środka izolacyjnego. Dla większości badanych nie był to pierwszy kontakt z sądem, jednak materiał zgromadzony w aktach badanych spraw nie pozwolił na identyfikację wieku w chwili pierwszego czynu. Niemniej jednak analiza wieku w chwili czynu zakończonego zastosowaniem środka izolacyjnego w kontekście powrotności do przestępczości pokazuje, że najwyższa powrotność dotyczy osób, które w chwili czynu miały 16 lat (60%) i starszych. Wśród 64 badanych poniżej 15. roku życia do przestępstwa powrócił co czwarty badany.

⁵⁴ K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność...*, s. 215.

⁵⁵ *Działalność resocjalizacyjna...*, s. 10.

⁵⁶ E. Żabczyńska, *Przestępczość dzieci: etiologia i rozwój*, Warszawa 1983.

⁵⁷ S. Lelental, *Efektywność umieszczenia w ośrodku przystosowania społecznego w świetle wyników badań*, Łódź 1987, s. 23.

Wiek w chwili czynu miał najprawdopodobniej znaczenie dla długości pobytu w placówce. Można przypuszczać, że osoby najmłodsze przebywały w placówce najdłużej, stąd ich możliwości popełnienia przestępstw po opuszczeniu placówki były mniejsze niż choćby sprawców 16-letnich.

Tabela 2 Dane ogólne (N=397)					
			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Płeć	Kobieta	N	11	67	78
		%	6,2%	30,5%	19,6%
	Mężczyzna	N	166	153	319
		%	93,8%	69,5%	80,4%
Wiek w chwili popełnienia czynu w nieletniości	Poniżej 15 lat	N	16	48	64
		%	10,2%	29,1%	19,9%
	15 lat	N	40	49	89
		%	25,5%	29,7%	27,6%
	16 lat	N	66	44	110
		%	42,0%	26,7%	34,2%
	17 lat ⁵⁸	N	35	24	59
		%	22,3%	14,5%	18,3%
Czy jest uzależniony?	Tak	N	20	11	31
		%	31,7%	15,5%	23,1%
	Nie	N	43	60	103
		%	68,3%	84,5%	76,9%
Miejsce zamieszkania	Wieś	N	33	45	78
		%	18,6%	20,5%	19,6%
	Miasto do 100 000 mieszkańców	N	90	106	196
		%	50,8%	48,2%	49,4%
	Miasto powyżej 100 000 mieszkańców	N	54	69	123
		%	30,5%	31,4%	31,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRK oraz wyników badania aktowego.

Jeśli porównamy problemy stwarzane przez badanych w szkole, to okazuje się, że między grupą figurującą a niefigurującą w KRK w zasadzie nie ma znaczących różnic. Ci, którzy mieli ponowny konflikt z prawem trochę częściej powtarzali klasy (różnica 7,2 p.p.) i zachowywali się agresywnie wobec nauczycieli i rówieśników (różnice odpowiednio: 4,1 oraz 6,5 p.p.). Z kolei wśród niefigurujących widzimy wyższe odsetki w dwóch kategoriach: wagarowania i uzyskiwania słabych wyników w nauce (różnice: 3,6 i 8,9 p.p.).

⁵⁸ Kategoria uwzględnia również czyny zabronione zakwalifikowane jako demoralizacja.

Tabela 3 Problemy w szkole (N=397)					
			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Powtarzanie klas	Nie	N	50	78	128
		%	28,7%	35,9%	32,7%
	Tak	N	124	139	263
		%	71,3%	64,1%	67,3%
Wagarowanie	Nie	N	40	42	82
		%	23,0%	19,4%	21,0%
	Tak	N	134	175	309
		%	77,0%	80,6%	79,0%
Słabe wyniki w nauce	Nie	N	70	68	138
		%	40,2%	31,3%	35,3%
	Tak	N	104	149	253
		%	59,8%	68,7%	64,7%
Agresja wobec nauczycieli	Nie	N	106	141	247
		%	60,9%	65,0%	63,2%
	Tak	N	68	76	144
		%	39,1%	35,0%	36,8%
Agresja wobec rówieśników	Nie	N	89	125	214
		%	51,1%	57,6%	54,7%
	Tak	N	85	92	177
		%	48,9%	42,4%	45,3%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRK oraz wyników badania aktowego.

Nieco bardziej widoczne różnice wynikają z analizy zachowania w nieletniości, ale poza terenem szkoły. Można powiedzieć, że ci, którzy powrócili do przestępczości, częściej korzystali ze wszelkiego rodzaju używek i popełniali czyny karalne. Trzeba mieć jednak świadomość, że różnice w obu grupach nie są znaczne. W przypadku spożywania alkoholu i dopalaczy wynoszą one po 3,9 p.p. Jeśli zaś chodzi o używanie narkotyków i popełnianie czynów karalnych, to różnice między grupą figurujących i niefigurujących przekraczają 10 p.p. Gdy przyjrzymy się uważnie danym zawartym w tabeli 4, to zauważymy, że w grupie osób niepowracających do przestępczości uzyskaliśmy wyższe odsetki dla pewnych zachowań w okresie nieletniości jak: stwarzanie problemów wychowawczych (różnica 5,9 p.p.), ucieczki z domu lub placówki (12,9 p.p.), agresywne zachowanie (1,2 p.p.). Z prostej analizy wynikałoby, że zachowania te tworzą pewien zespół czynników ochronnych. Tymczasem trzeba uznać, że wszystkie negatywne zachowania w okresie nieletniości mogą być czynnikami ryzyka dla przestępczości w dorosłości. Ich uaktywnienie się zależy jednak od warunków w jakich one występują – rodzinnych i środowiskowych,

ale także osobistych i finansowych. Właściwe wydaje się również przypuszczenie, że w grupie osób powracających do przestępczości (częściej byli to wychowankowie zakładów poprawczych) skala problemów była na tyle poważna – narkotyki i czyny karalne, że sąd dla nieletnich nie skupiał się na tych bardziej ogólnych i być może mających mniejsze znaczenie dla orzekanego w nieletniości środka izolacyjnego, jak właśnie stwarzanie problemów wychowawczych.

Tabela 4 Problemy nieletnich poza szkołą (N=397)					
			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Problemy wychowawcze	Nie	N	70	74	144
		%	39,5%	33,6%	36,3%
	Tak	N	107	146	253
		%	60,5%	66,4%	63,7%
Uciezki z domu	Nie	N	102	99	201
		%	57,6%	45,0%	50,6%
	Tak	N	75	121	196
		%	42,4%	55,0%	49,4%
Alkohol	Nie	N	56	78	134
		%	31,6%	35,5%	33,8%
	Tak	N	121	142	263
		%	68,4%	64,5%	66,2%
Narkotyki	Nie	N	88	137	225
		%	49,7%	62,3%	56,7%
	Tak	N	89	83	172
		%	50,3%	37,7%	43,3%
Dopalacze	Nie	N	146	190	336
		%	82,5%	86,4%	84,6%
	Tak	N	31	30	61
		%	17,5%	13,6%	15,4%
Popęlnianie czynów karalnych	Nie	N	77	126	203
		%	43,5%	57,3%	51,1%
	Tak	N	100	94	194
		%	56,5%	42,7%	48,9%
Zachowania agresywne	Nie	N	86	104	190
		%	48,6%	47,3%	47,9%
	Tak	N	91	116	207
		%	51,4%	52,7%	52,1%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRK oraz wyników badania aktowego.

Tabela 5 Przestępczość w nieletniości (N=397)					
			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Popelniony czyn	Przeciwno życiu i zdrowiu	N	33	34	67
		%	20,9%	20,4%	20,6%
	Przeciwno mieniu	N	100	84	184
		%	63,3%	50,3%	56,6%
	Przeciwno wolności	N	6	15	21
		%	3,8%	9,0%	6,5%
Inne	N	19	34	53	
	%	12,0%	20,4%	16,3%	
Liczba popelnionych czynów	1	N	54	60	114
		%	34,4%	35,9%	35,2%
	2	N	24	32	56
		%	15,3%	19,2%	17,3%
	3	N	15	16	31
		%	9,6%	9,6%	9,6%
4 i więcej	N	64	59	123	
	%	40,8%	35,3%	38,0%	
Motyw popelnionego czynu	Chuligański	N	21	23	44
		%	11,9%	10,5%	11,1%
	Chuligański/materialny	N	31	25	56
		%	17,5%	11,4%	14,1%
	Materialny	N	57	58	115
		%	32,2%	26,4%	29,0%
	Seksualny	N	3	4	7
		%	1,7%	1,8%	1,8%
Zabawa	N	0	1	1	
	%	0,0%	0,5%	0,3%	
Zemsta	N	0	2	2	
	%	0,0%	0,9%	0,5%	
Brak	N	45	52	97	
	%	25,4%	23,6%	24,4%	
Nieletni w chwili czynu	Trzeźwy	N	7	10	17
		%	19,4%	25,6%	22,7%
	Nietrzeźwy	N	29	29	58
		%	80,6%	74,4%	77,3%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRK oraz wyników badania aktowego.

Przestępczość w okresie nieletniości była podobna w obu grupach. Udział w niej czynów przeciwko życiu i zdrowiu był niemal taki sam (różnica 0,5 p.p.). W grupie powracających do przestępczości, czyny skierowane przeciwko mieniu stanowiły znacznie wyższy odsetek ogółu (różnica 13 p.p.), podczas gdy czyny przeciwko wolności częściej pojawiały się w grupie osób niefigurujących w KRK. Liczba popełnionych w nieletniości czynów, będących podstawą zastosowania środka izolacyjnego, także nie różnicuje badanych grup. Najwyższy odsetek powracających stanowili ci, którzy dopuścili się co najmniej czterech czynów karalnych, ale różnica między figurującymi a niefigurującymi z taką liczbą czynów jest niewielka (52% do 48%). Można także powiedzieć, że grupy te nie różni motyw popełnianych czynów. W obu grupach najczęściej miał on charakter chuligański i materialny, na co z pewnością ma wpływ rodzaj przestępczości dominujący wśród badanych – przeciwko mieniu (w tym również i rozbój). W literaturze podkreśla się, że istotnym czynnikiem jest alkohol – nie tylko jego spożywanie, ale i popełnianie przestępstw pod jego wpływem⁵⁹. W 75 przypadkach, na podstawie analizy akt spraw, udało się ustalić, czy nieletni w chwili popełnianego czynu był trzeźwy. I choć analiza samych wartości procentowych pozwala zauważyć, że w grupie figurujących w KRK czyny w nieletniości częściej były popełniane w stanie nietrzeźwości (różnica: 6,2 p.p.), to wartości bezwzględne pokazują, iż różnice te tak naprawdę są minimalne. Wśród 36 figurujących stan nietrzeźwości w czasie czynu odnotowałam w 29 przypadkach, w grupie niefigurujących sytuacja ta dotyczyła też 29 na 39 analizowanych.

Badani, którzy nie figurują w KRK, to częściej osoby o znikomym doświadczeniu z sądem rodzinnym – w okresie nieletniości mieli tylko jedną sprawę zakończoną właśnie w 2014 r. orzeczeniem środka izolacyjnego (różnica 2,1 p.p.) lub też mimo prowadzonych spraw sąd nie stosował wobec nich wcześniej żadnych środków (różnica 3 p.p.). Powód spraw w okresie nieletniości jest w zasadzie podobny dla obu grup. Na podstawie danych w tabeli 6 można jedynie zauważyć, że wśród osób, które powróciły do przestępczości, nieco częściej były takie, dla których powodem kontaktu z sądem dla nieletnich przed rokiem 2014 były popełniane czyny karalne, rzadziej natomiast demoralizacja (różnice odpowiednio: 1,0 i 2,5 p.p.).

Jeśli porównamy częstość stosowanych w nieletniości środków wychowawczych, to okazuje się, że jest ona wyższa dla grupy figurującej w KRK (z wyjątkiem nadzoru odpowiedzialnego rodziców). O ile dla środków takich jak upomnienie czy zobowiązanie do określonego postępowania różnice między grupami są niewielkie (0,9 i 1,3 p.p.), o tyle dość wyraźnie plasują się one dla dwóch kolejnych – nadzoru kuratora oraz umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym (różnice: 16,7 i 14,3 p.p.). Wyniki te w pewnym stopniu wyjaśnia już omówiony wcześniej wyższy odsetek powrotności do przestępstwa wychowanków zakładów poprawczych. Rzadko kiedy środek ten jest stosowany jako pierwszy w życiu nieletniego. Zwykle jest to jedno z ostatnich orzeczeń sądu dla nieletnich, poprzedzone wcześniejszym stosowaniem innych środków, w tym właśnie nadzoru kuratora czy też umieszczenia w izolacyjnej placówce wychowawczej.

⁵⁹ H. Kolakowska-Przełomiec, *Nieletni sprawcy zbrodni (początki kariery przestępczej)*, Warszawa 1990, s. 84.

Tabela 6 Wcześniejszy kontakt z sądem (N=397)					
			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Nieletni nie miał wcześniej spraw w sądzie rodzinnym	Nie	N	159	191	350
		%	91,4%	89,3%	90,2%
	Tak	N	15	23	38
		%	8,6%	10,7%	9,8%
Nieletni miał wcześniej sprawę o demoralizację	Nie	N	110	130	240
		%	63,2%	60,7%	61,9%
	Tak	N	64	84	148
		%	36,8%	39,3%	38,1%
Nieletni miał wcześniej sprawy o czyny karalne	Nie	N	130	162	292
		%	74,7%	75,7%	75,3%
	Tak	N	44	52	96
		%	25,3%	24,3%	24,7%
Wcześniejszy środek – upomnienie	Nie	N	150	185	335
		%	84,7%	85,6%	85,2%
	Tak	N	27	31	58
		%	15,3%	14,4%	14,8%
Wcześniejszy środek – zobowiązanie do określonego postępowania	Nie	N	141	175	316
		%	79,7%	81,0%	80,4%
	Tak	N	36	41	77
		%	20,3%	19,0%	19,6%
Wcześniejszy środek – nadzór odpowiedzialny rodziców	Nie	N	169	206	375
		%	95,5%	95,4%	95,4%
	Tak	N	8	10	18
		%	4,5%	4,6%	4,6%
Wcześniejszy środek – nadzór kuratora	Nie	N	59	108	167
		%	33,3%	50,0%	42,5%
	Tak	N	118	108	226
		%	66,7%	50,0%	57,5%
Wcześniejszy środek – umieszczenie w MOW	Nie	N	123	181	304
		%	69,5%	83,8%	77,4%
	Tak	N	54	35	89
		%	30,5%	16,2%	22,6%
Wobec nieletniego nie stosowano żadnych środków	Nie	N	161	190	351
		%	91,0%	88,0%	89,3%
	Tak	N	16	26	42
		%	9,0%	12,0%	10,7%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRK oraz wyników badania aktowego.

Tabela 7 Środowisko wychowawcze (N=397)					
			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Rodzina nieletniego	Pełna	N	101	122	223
		%	57,4%	55,7%	56,5%
	Inne osoby, instytucje	N	27	45	72
		%	15,3%	20,5%	18,2%
	Samotne wychowanie	N	48	52	100
		%	27,3%	23,7%	25,3%
Środki opiekuńcze w rodzinie	Nie	N	121	134	255
		%	68,4%	62,0%	64,9%
	Tak	N	56	82	138
		%	31,6%	38,0%	35,1%
Warunki mieszkaniowe	Dobre/bardzo dobre	N	25	41	66
		%	20,8%	27,7%	24,6%
	Przeciętne: stary dom/ mieszkanie wyposażone w podstawowe sprzęty	N	75	89	164
		%	62,5%	60,1%	61,2%
	Złe/bardzo złe	N	20	18	38
		%	16,7%	12,2%	14,2%
Dochody rodziny	Poniżej minimalnego wynagrodzenia	N	14	16	30
		%	16,5%	15,2%	15,8%
	Od 1287 zł do 2700 zł (średnia krajowa 2014 r.)	N	42	60	102
		%	49,4%	57,1%	53,7%
	Powyżej 2700 zł	N	29	29	58
		%	34,1%	27,6%	30,5%
Ojciec nieletniego	Pracuje	N	70	81	151
		%	49,6%	50,9%	50,3%
	Nie pracuje	N	36	49	85
		%	25,5%	30,8%	28,3%
	Nie żyje	N	35	29	64
		%	24,8%	18,2%	21,3%
Wykształcenie ojca	Niepełne podstawowe	N	2	0	2
		%	1,8%	0,0%	0,8%
	Podstawowe	N	35	40	75
		%	31,3%	31,5%	31,4%
	Średnie	N	7	15	22
		%	6,3%	11,8%	9,2%
	Zawodowe	N	66	67	133
		%	58,9%	52,8%	55,6%
	Wyższe	N	1	4	5
		%	0,9%	3,1%	2,1%
	Inne	N	1	1	2
		%	0,9%	0,8%	0,8%

Tabela 7 cd.
Środowisko wychowawcze (N=397)

			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Matka nieletniego	Pracuje	N	67	85	152
		%	41,4%	43,8%	42,7%
	Nie pracuje	N	90	99	189
		%	55,6%	51,0%	53,1%
	Nie żyje	N	5	10	15
		%	3,1%	5,2%	4,2%
Wykształcenie matki	Podstawowe	N	65	73	138
		%	43,6%	42,7%	43,1%
	Średnie	N	20	34	54
		%	13,4%	19,9%	16,9%
	Zawodowe	N	58	56	114
		%	38,9%	32,7%	35,6%
	Wyższe	N	6	8	14
		%	4,0%	4,7%	4,4%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRK oraz wyników badania aktowego.

Struktura rodziny była podobna w obu grupach. Wyniki analizy przekonują jednak, że wychowywanie przez inne osoby czy instytucje wcale nie musi być samodzielnym czynnikiem ryzyka uwikłania się w dorosłości ponownie w konflikt z prawem. W grupie niefigurujących w KRK osoby mające takie doświadczenie stanowiły 20,5% ogółu, podczas gdy w grupie figurujących było to 15,3%. Wśród powracających widoczny jest z kolei wyższy udział dzieci wychowujących się w rodzinie pełnej lub wychowywanych tylko przez jednego rodzica. Dość zaskakujący jest również czynnik w postaci stosowanych w rodzinie środków opiekuńczych. Odsetek rodzin, w których środki te były stosowane jest wyższy dla grupy, która nie pojawiła się w rejestrach KRK – różnica 6,4 p.p. Wynik ten można interpretować w dwojaki sposób. Po pierwsze, rodziny te mogły być bardziej problemowe, stąd konieczność częstszej ingerencji innych osób i instytucji, które – jak można przypuszczać – przynosiły rezultaty. Po drugie, rodziny te lub ich otoczenie mogły być na tyle świadome braków i doświadczanych problemów, że częściej sięgały po taką pomoc. Badane grupy w pewien sposób różnicują też warunki mieszkaniowe. W każdej z grup były one przede wszystkim przeciętne (ponad 60%), ale w grupie niefigurującej w KRK w dzieciństwie badani mieszkali częściej w warunkach bardzo dobrych i dobrych (różnica 6,9 p.p.), zaś w grupie figurującej – w bardzo złych i złych (różnica 4,5 p.p.). Różnice w dochodach rodziny trudno wytłumaczyć. W większości były to dochody powyżej pensji minimalnej⁶⁰, ale jednocześnie nieprzekraczające progu wynagrodzenia średniego. Jednak w grupie powracającej do przestępczości częściej pojawiały się osoby wychowujące się w rodzinach biedniejszych – poniżej minimalnego wynagrodzenia, ale i w rodzinach bogatszych – powyżej wynagrodzenia

⁶⁰ Szacunki dla 2014 r., tj. na moment rozpoznawania badanych spraw przed sądem dla nieletnich.

średniego. Aktywność zawodowa ojca była na podobnym poziomie w każdej z grup. Co istotne, co czwarta osoba, która powróciła do przestępczości, w nieletności wychowywała się bez ojca – ojciec nie żył. W grupie niepowracających odsetek ten wyniósł 18,2%. Nieco ponad 60% ojców żyjących w każdej grupie pracowało zawodowo. Wykształcenie ojca nie różnicowało badanych grup. W każdej z nich ojcowie mieli przede wszystkim wykształcenie zawodowe (ok. 60%) i podstawowe (ok. 30%). Aktywność zawodowa matek badanych była podobna, choć nieco wyższy odsetek pracujących zanotowała w grupie badanych niefigurujących w KRK. Podobnie jak ojcowie, także i matki nieletnich miały głównie wykształcenie podstawowe (ok. 40%) i zawodowe (30–40%). Matki osób niepowracających do przestępczości to nieco częściej osoby o wykształceniu średnim, rzadziej natomiast – posiadające wykształcenie zawodowe (różnice: 6,5 i 6,2 p.p.).

Tabela 8 Problemy dotyczące rodziców (N=397)					
			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Alkoholizm matki	Nie	N	114	141	255
		%	71,3%	71,9%	71,6%
	Tak	N	46	55	101
		%	28,8%	28,1%	28,4%
Przestępczość matki	Nie	N	139	180	319
		%	86,9%	91,8%	89,6%
	Tak	N	21	16	37
		%	13,1%	8,2%	10,4%
Matka – brak problemów	Nie	N	119	143	262
		%	74,4%	73,0%	73,6%
	Tak	N	41	53	94
		%	25,6%	27,0%	26,4%
Alkoholizm ojca	Nie	N	66	89	155
		%	42,0%	46,1%	44,3%
	Tak	N	91	104	195
		%	58,0%	53,9%	55,7%
Przestępczość ojca	Nie	N	97	128	225
		%	61,8%	66,3%	64,3%
	Tak	N	60	65	125
		%	38,2%	33,7%	35,7%
Przemoc domowa ze strony ojca	Nie	N	96	133	229
		%	61,1%	68,9%	65,4%
	Tak	N	61	60	121
		%	38,9%	31,1%	34,6%
Ojciec – brak problemów	Nie	N	136	169	305
		%	86,6%	87,6%	87,1%
	Tak	N	21	24	45
		%	13,4%	12,4%	12,9%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRK oraz wyników badania aktowego.

Rodziny w jakich wychowywali się badani można określić jako problemowe. W co trzecim przypadku matka badanych nadużywała alkoholu lub była od niego uzależniona. Problem ten dotyczył trochę częściej matek badanych, którzy powrócili do przestępczości (różnica 0,7 p.p.). Porównywane grupy nieco wyraźniej różnicuje doświadczenie przestępcze matek lub wręcz ich pobyt w zakładzie karnym. Wyższy odsetek wystąpił w grupie matek osób figurujących w KRK (różnica 4,9 p.p.). Zdecydowanie większe różnice zarysowują się przy porównywaniu obu grup pod względem problemów występujących u ojców. Odsetek ojców, którzy nadużywali alkoholu, posiadali przestępczą historię i stosowali przemoc domową był wyższy dla grupy figurującej w KRK – odpowiednio: 4,1 p.p., 4,5 p.p., 7,8 p.p.

5.3. Przestępczość badanych

Przestępczość w niniejszym artykule rozumiem zarówno jako czyny karalne popełniane w okresie nieletniości, jak i przestępstwa popełnione w dorosłości, w tym również te będące podstawą skazania przez sądy zagraniczne. Informacje o tej przestępczości znajdują się w dwóch analizowanych źródłach danych – w kartotece nieletnich oraz kartotece karnej. Najczęściej nieletni pojawiali się w kartotece karnej, co oznacza, że popełniane przez nich przestępstwa miały miejsce po 17. roku życia⁶¹. Figurowanie w kartotece nieletnich po orzeczeniu w 2014 r. należało do rzadkości. Łącznie w kartotece tej pojawiło się 10 osób, przy czym 4 z nich to również figuranci kartoteki karnej.

Z analizy uzyskanych danych wynika, że w kartotece nieletnich pojawili się tylko ci, których w 2014 r. sąd skierował do młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Można to tłumaczyć faktem, że grupa kierowana do izolacyjnej placówki wychowawczej była młodsza od młodzieży skierowanej do zakładów poprawczych, stąd łatwiej było jej wpisać się ponownie w ramy wiekowe definicji nieletniego. Część z nich zdołała ponownie naruszyć obowiązujące normy prawne lub społeczne przed ukończeniem 17. lub 18. roku życia. Wobec osób figurujących w kartotece nieletnich sąd wydawał najczęściej tylko jedno orzeczenie (8 przypadków), sporadycznie 3 lub 6 (w pojedynczych przypadkach). Liczba popełnionych czynów odpowiada liczbie prawomocnych orzeczeń. Najczęściej powodem stosowania po raz kolejny środków z ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich były popełniane czyny karalne – kradzieże (3 przypadki), znieważenia lub groźby (3 przypadki), uszkodzenie ciała lub udział w bójce (2). Pojedynczo zdarzały się takie czyny jak: posiadanie narkotyków, czyny przeciwko wolności seksualnej, prowadzenie pojazdu pod wpływem alkoholu. W jednym przypadku podstawą wydanego orzeczenia były wykazywane przejawy demoralizacji. Reakcja sądu na ponowną przestępczość w okresie nieletniości to przede wszystkim stosowanie środków o charakterze nieizolacyjnym – głównie upomnienia i zobowiązania do określonego postępowania, w tym m.in. do poprawy zachowania, do przeproszenia pokrzywdzonego, do zakazu wchodzenia w konflikt z prawem, do wykonania prac na rzecz pokrzywdzonego, do zaniechania używania alkoholu

⁶¹ Z analizy KRK nie wynika, by którykolwiek z badanych został skazany na podstawie art. 10 § 2 Kodeksu karnego (ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny [tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r. poz. 1444]).

lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia. Zdarzyło się również – trzykrotnie – zastosowanie nadzoru kuratora, ale i orzeczenia o zastosowaniu środków izolacyjnych – umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym i w zakładzie poprawczym. Te ostatnie przypadki są szczególnie interesujące z uwagi na fakt, że sąd najprawdopodobniej zastosował wobec tej grupy niemal dokładnie te same środki w 2014 r. Szczegółowe przyjrzenie się tym przypadkom pozwala stwierdzić, że wobec osoby skierowanej do młodzieżowego ośrodka wychowawczego 1,5 roku wcześniej sąd orzekł już stosowanie takiego samego środka. Wobec dwóch osób, co do których sąd orzekł umieszczenie w zakładzie poprawczym, w jednym przypadku wcześniej było stosowane upomnienie, w drugim natomiast sąd umorzył postępowanie na podstawie art. 21 § 2 u.p.n. Umarzając postępowanie, podał jako powód prowadzone inne postępowanie w ramach którego nieletni najprawdopodobniej trafi do zakładu poprawczego. W chwili orzekania nieletni w takim zakładzie przebywał. Osądzenia w kartotece nieletnich miały miejsce średnio 2 lata po wydaniu orzeczenia w 2014 r. Trzeba jednak zauważyć, że w dwóch sprawach kolejne prawomocne osądzienia nastąpiły w odstępie niespełna jednego miesiąca i blisko pół roku. Można wnioskować, że sprawy te dotyczyły czynów popełnionych przez nieletniego jeszcze przed wydaniem orzeczenia o umieszczeniu w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub w zakładzie poprawczym. Najdłuższy okres, jaki upłynął pomiędzy kolejnymi sprawami to ponad 4 lata. Ważny jest też odstęp czasowy między pierwszym i ostatnim osądzeniem widocznym w kartotece nieletnich. Wyniósł on odpowiednio blisko 20 miesięcy i nieco ponad 43 miesiące od orzeczenia o zastosowaniu środka izolacyjnego w 2014 r.

Tabela 9 Liczba popełnionych czynów (N=177)		
	N	%
1 czyn	82	46,4
2 czyny	33	18,6
3–5 czynów	40	22,6
6–10 czynów	13	7,3
Powyżej 10 czynów	3	1,7
Nie dotyczy ⁶²	6	3,4
Ogółem	177	100,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRK.

Przechodząc do analizy informacji zamieszczonych w kartotece karnej, należy zauważyć, że blisko połowa badanych w dorosłości popełniła tylko jeden czyn. Niemal co piąty dopuścił się dwóch czynów, blisko co czwarty z kolei – od 3 do 5. Z danych zamieszczonych w tabeli 9 wynika zatem, że 87,6% badanych stanowili ci, których przestępczość sprowadzała się do pięciu zdarzeń, ale więcej niż połowa

⁶² Czyny popełnione tylko w nieletniości.

w tej grupie dopuściła się tylko jednego przestępstwa. Do rzadkości należało popełnianie większej liczby przestępstw – powyżej 5 dotyczyło 13 osób, powyżej 10 zaś tylko 3. Warto również zwrócić uwagę na fakt, że maksymalna liczba czynów popełnianych przez jednego z badanych wyniosła 26. Stąd też wartość średniej to 3,5; wartość mediany natomiast 2.

Odmiennie niż w kartotece nieletnich, liczba popełnionych przestępstw nie odpowiada liczbie skazań. W kartotece karnej u 65 osób (tj. 36,7%) pojawiło się tylko jedno skazanie, u 31 osób – 2 skazania (17,5%). 47 badanych (26,6%) zostało skazanych od 3 do 5 razy. Zaskakuje liczebność grupy skazywanej więcej niż 6 razy – 17 osób i więcej niż 10 razy – 11 osób. Bez wątplenia uwagę zwraca badany, u którego w kartotece karnej pojawiła się informacja o 20 skazaniach. Rozbieżności między wartościami maksimum i minimum są dość znaczne, stąd też średnia wartość jest równa 2,6; mediana natomiast 2.

Tabela 10 Wiek w chwili skazania (N=177)			
	Wiek w chwili pierwszego skazania	Wiek w chwili ostatniego skazania	Średnie odstępy między kolejnymi skazaniami (w miesiącach)
Średnia	19,03	20,22	5,6
Mediana	19,00	20,00	4,8
Minimum	17	18	0
Maksimum	22	23	19,5
Ważne	171	89	89
Braki danych	6	88	88

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRK.

Pierwsze skazanie w dorosłości nastąpiło w wieku 17–22 lata. Najczęściej (o czym świadczy wartość średniej i mediany) skazywani byli 19-latkowie. Można powiedzieć, że ostatnie skazanie (drugie lub kolejne) miało miejsce w niezbyt długim odstępie czasu po pierwszym skazaniu. Potwierdza to zmienna wieku w chwili ostatniego skazania – średnio 20 lat, przy minimum wynoszącym 18 lat i maksimum 23 lata, ale i różnica między wiekiem badanych w chwili pierwszego i ostatniego skazania. Różnica ta wynosi średnio 2 lata (mediana 1,6). Należy jednak zaznaczyć, że różnica w 17 przypadkach wyniosła 0, co oznacza, że wiek w chwili pierwszego i ostatniego skazania był dokładnie taki sam. W jednym przypadku z kolei było to 6 lat. Odstępy te są jeszcze bardziej widoczne, gdy odejmiemy daty skazań skrajnych – pierwszego i ostatniego, i podzielimy je przez liczbę skazań. Pokazuje to, że średnie odstępy między kolejnymi skazaniami wynosiły 5,6 miesiąca przy medianie 4,8. W próbie znalazł się przypadek osoby skazanej jeszcze w tym samym miesiącu, jak i takiej u której skazanie nastąpiło dopiero 19,5 miesiąca później (nieco ponad 1,5 roku). W tym ostatnim przypadku długa przerwa w popełnianiu przestępstw może wynikać z trzyletniego okresu próby orzeczonego wraz z wcześniejszą karą pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem wykonania za dokonany rozbój.

Tabela 11 Rodzaj przestępczości w dorosłości (N=177)			
	N	%	ile razy? (średnia)
Kradzież	65	36,7	2,6
Kradzież z włamaniem	44	24,9	1,8
Przestępstwa rozbójnicze	40	22,6	1,4
Inne przestępstwa przeciwko mieniu	35	19,8	1,3
Zabójstwo	3	1,7	1,3
Uszkodzenie ciała lub udział w bójkę	37	20,9	1,3
Inne przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu	1	0,6	2,0
Znieważenie lub groźby	31	17,5	1,8
Falszowanie dokumentów lub pieniędzy	11	6,2	1,1
Przestępstwa narkotykowe (posiadanie)	18	10,2	1,1
Przestępstwa narkotykowe (obróć)	6	3,4	1,0
Przeciwko wolności seksualnej	2	1,1	1,0
Prowadzenie pojazdu pod wpływem alkoholu	16	9,0	1,2
Przemoc w rodzinie	7	4,0	1,0
Inne	52	29,4	1,6
Odsetki nie sumują się do 100 – możliwy wybór wielokrotny.			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRK.

Przestępczość badanych w dorosłości była skierowana głównie przeciwko mieniu. Zdecydowanie najwyższy odsetek badanych dopuścił się kradzieży – 36,7%, przy czym średnio liczba czynów tego rodzaju przypadająca na jedną osobę wyniosła 2,6. W żadnej innej kategorii średnia ta nie była tak wysoka, co oznacza, że wśród badanych dominuje ten rodzaj przestępczości. Pojawiały się osoby, które dopuściły się tylko jednej kradzieży. Były też i takie, u których kradzież została zanotowana 17 razy. Kradzieży z włamaniem dopuścił się co czwarty badany. Średnia zanotowana dla tego czynu jest niższa. Niemniej jednak na jej podstawie można wnioskować, że popełnienie tego rodzaju przestępstwa miało miejsce częściej niż tylko raz (1,8). Podobne obserwacje dotyczą przestępstw rozbójniczych. Również i one dotyczyły co czwartej osoby i choć pojawiały się średnio nieco rzadziej, to także więcej niż raz. Co piąty badany dopuścił się innego przestępstwa przeciwko mieniu, przy czym zwykle był to tylko jeden czyn.

Wśród danych wymienionych w tabeli 11 wyróżnia się kategoria przestępstwa uszkodzenia ciała lub udziału w bójkę. Dotyczy ona 21% badanych. Inne przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, w tym też zabójstwo pojawiały się sporadycznie.

Wysoki odsetek dotyczy także przestępstwa znieważenia i kierowania gróźb karalnych. To 17,5% w ogóle badanych. Ważna jest częstość popełniania tego rodzaju czynów – średnio blisko dwukrotna dla każdego przypadku. Co dziesiąty badany w dorosłości dopuścił się przestępstwa z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii, polegającego na posiadaniu środków odurzających lub substancji psychotropowych

i niemal tyle samo prowadziło pojazd pod wpływem alkoholu. Należy jednak zauważyć, że częstość tego rodzaju czynu niemal w każdym przypadku ograniczała się do jednorazowego incydentu. Wszystkie pozostałe kategorie w tabeli 11 wystąpiły jedynie po kilka razy. Z pewnością zwraca uwagę dość liczna kategoria innych rodzajów czynów, odnotowana niemal w 30%. W tej kategorii pojawiały się najczęściej przestępstwa takie jak: naruszenie nietykalności cielesnej funkcjonariusza, czynna napaść na funkcjonariusza publicznego, wywieranie wpływu na czynności urzędowe, przywłaszczenie, wypadek mniejszej wagi czy niestosowanie się do orzeczonych środków karnych.

Z dotychczasowych badań wynika, że rodzaj popełnionego przestępstwa ma znaczenie dla powrotności do przestępstwa. Przykładowo, wyniki badań duńskich pokazują, że częściej recydywistami stają się sprawcy przestępczości przeciwko mieniu, rzadziej natomiast sprawcy przestępstw seksualnych czy agresywnych⁶³. W badaniach Heleny Kołakowskiej-Przełomec najwyższy odsetek karanych stanowili sprawcy rozboju, żaden sprawca podpaleń nie był natomiast ponownie karany⁶⁴. Również nowsze badania – K. Drapała i R. Kulmy – potwierdzają te ustalenia. Najwyższą powrotność na poziomie 65% zaobserwowano bowiem u sprawców przestępstw przeciwko mieniu⁶⁵.

Tabela 12					
Rodzaj przestępczości w nieletniości a powrotność do przestępstwa					
			Czy figuruje w KRK?		Ogółem
			Tak	Nie	
Kwalifikacja prawna czynu wg kategorii	Przeciwko mieniu	N	100	84	184
		%	63,3%	50,3%	56,6%
	Przeciwko życiu i zdrowiu	N	33	34	67
		%	20,9%	20,4%	20,6%
	Przeciwko wolności	N	6	15	21
		%	3,8%	9,0%	6,5%
	Inne	N	19	34	53
		%	12,0%	20,4%	16,3%
Ogółem	N	158	167	325	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRK oraz wyników badania aktowego.

Przeprowadzone badanie potwierdza tę obserwację. Zdecydowanie najwyższy odsetek powracających do przestępczości stanowią ci, którzy w nieletniości dopuścili się czynów przeciwko mieniu – to 63,3% ogółu karanych. Kategoria ta różnicuje

⁶³ K.O. Christiansen, *Efektywność pozazakładowych form resocjalizacji przestępców – doświadczenia duńskie*, „Przegląd Penitencjarny” 1972/4, s. 59–66, za: Z. Ostrihanska, *Prognoza recydywy... [w:] Prognozowanie...*, s. 135.

⁶⁴ H. Kołakowska-Przełomec, *Nieletni sprawcy...*, s. 82.

⁶⁵ K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność...*, s. 240.

porównywane grupy. Wśród niefigurujących odsetek ten wyniósł 50,3%, tj. o 10 p.p. mniej. Należy mieć jednak świadomość, że w ponad połowie przypadków podstawą wszczęcia postępowania w okresie nieletniości był właśnie czyn karalny przeciwko mieniu. W odniesieniu do kategorii przeciwko życiu i zdrowiu nie widać większych różnic (0,5 p.p.). Grupy osób figurujących i niefigurujących różni natomiast odsetek podany w kategorii czynów przeciwko wolności – 5,2 p.p. mniej wśród osób niepowracających do przestępczości. Nie sposób w tym miejscu porównać wszystkie kwalifikacje prawne ze spraw prowadzonych w nieletniości, stąd te, które wystąpiły mniej niż 10 razy zostały zakwalifikowane do kategorii inne.

Wyniki badania w pewnym stopniu potwierdzają również ustalenia poczynione przez H. Kołakowską-Przełomic. W próbie badanej w 2015 r. znalazło się 65 sprawców rozbój. Więcej niż połowa z nich (36 osób) była karana w dorosłości, w tym jedna kobieta. Sześciu z nich (na 8) to wychowankowie młodzieżowych ośrodków wychowawczych, 30 natomiast (na 57) to osoby z orzecznym w nieletniości środkiem poprawczym. Porównanie zachowania w okresie nieletniości pokazuje, że grupy te zasadniczo się nie różniły, a niekiedy – na podstawie analizy materiału akt spraw – można odnieść wrażenie, że niefigurujący stwarzali więcej problemów w niektórych sprawdzanych kategoriach (jak powtarzanie klas, wagarowanie, stwarzanie problemów wychowawczych, zachowywanie się agresywnie w domu) i mieli częstszy kontakt z sądem dla nieletnich z uwagi na wykazywane przejawy demoralizacji czy popełniane czyny karalne. Grupy te nie różnią również problemy występujące w środowisku wychowawczym. Problemy wśród matek badanych – jak alkoholizm czy przestępczość częściej pojawiały się w grupie figurujących w KRK, ale już przestępczość ojca częściej miała miejsce w grupie osób, które nie wróciły do przestępczości.

Ciekawe wydaje się również sprawdzenie, czy badani w dorosłości popełniają takie same przestępstwa, jakie popełniali w okresie nieletniości⁶⁶. O ile dysponuję kwalifikacjami prawnymi z okresu nieletniości, o tyle przy analizach informacji zawartych w kartach karnych grupowałam czyny według przyjętych kategorii: kradzież, kradzież z włamaniem, przestępstwa rozbójnicze, inne przestępstwa przeciwko mieniu, zabójstwo, udział w bójce, inne przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, znieważenia i groźby, fałszowanie pieniędzy i dokumentów, przestępstwa narkotykowe, przestępstwa przeciwko wolności seksualnej, prowadzenie pojazdu pod wpływem alkoholu, przemoc domowa. Stąd też dokładne porównanie nie byłoby możliwe. W związku z tym pogrupowałam również czyny karalne popełnianie w nieletniości w trzy główne kategorie: przeciwko mieniu, przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko wolności. W dalszej kolejności sprawdziłam, czy kategorie czynów z nieletniości były zgodne z kategoriami z okresu dorosłości. Z analiz tych wynika, że w 68% osób, które dopuścili się kradzieży lub kradzieży z włamaniem w dorosłości, w nieletniości popełnili czyny skierowane przeciwko mieniu. Podobny odsetek dotyczy przestępstw rozbójniczych w dorosłości – w 65% sprawcy w nieletniości dopuszczali się czynów przeciwko mieniu. Wszystkie pozostałe kategorie występowały zdecydowanie rzadziej. Przykładowo, z trzech osób, które widnieją w rejestrze karnym w związku z zabójstwem jakiego usiłowali dokonać, lub jakie

⁶⁶ H. Kołakowska-Przełomic, *Nieletni sprawcy...*, s. 83.

popelnili, jedna w nieletniości dopuściła się czynu przeciwko życiu i zdrowiu. O ile wyniki te nie pozwalają stwierdzić, że charakter przestępczości nieletnich determinuje przestępczość w dorosłości, o tyle z pewnością w dużym stopniu osoby figurujące w KRK dokonują czynów z tej samej kategorii jak w nieletniości. Jest to widoczne zwłaszcza u sprawców przestępstw przeciwko mieniu.

W trakcie prowadzonych analiz zwróciłam uwagę na dwie grupy – badanych, których przestępczość w okresie dorosłości można uznać za incydentalną oraz takich, dla których zaangażowanie w tego rodzaju proceder stało się niejako sposobem na życie. Za sprawców incydentalnych uznałam tych, którzy zostali skazani tylko raz za jeden popelniony czyn. W badanej próbie było ich 65. To dość optymistyczny wniosek. Zdecydowanie bardziej niepokojący jest ten odnoszący się do drugiej kategorii badanych, tj. tych, którzy zostali skazani w okresie dorosłości co najmniej trzy razy. Była to dość liczna grupa 56 osób.

Jeśli chodzi o przestępstwa popelniane poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, to warto wspomnieć, że 9 badanych zostało skazanych przez sądy zagraniczne, w tym jeden aż trzykrotnie. Państwami, w których skazania te miały miejsce były: Niemcy, Holandia (po 3 przypadki), Wielka Brytania (2 przypadki) i Czechy (1 przypadek). Skazania dotyczyły przede wszystkim przestępstwa kradzieży (5 razy). Inne to m.in. uszkodzenie ciała lub udział w bójce, znieważenie lub groźby, posiadanie i używanie bez zezwolenia broni palnej.

5.4. Rodzaj orzekanych kar

Najczęściej, bo w około co drugim przypadku, sądy orzekały wobec badanych karę ograniczenia wolności i karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania. W co trzecim przypadku była to kara grzywny. W 40% z kolei sąd stosował bezwzględną karę pozbawienia wolności, najczęściej w wymiarze powyżej jednego roku do 5 lat (łącznie 40 przypadków). Kary najkrótsze, tj. do jednego roku zostały orzeczone wobec 29 osób. Najwyższą częstotliwość orzekanych kar zanotowałam właśnie dla tego wymiaru. W jednym przypadku wymiar kary wyniósł 15 lat pozbawienia wolności. Była to kara łączna orzeczona za popelnienie pięciu przestępstw zakończonych trzema skazaniami. Pierwsze z nich – w wieku 17 lat – dotyczyło zniszczenia cudzej rzeczy. Badany został skazany na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania. W okresie próby usiłował dokonać zabójstwa wraz z rozbojem. Otrzymał wówczas wyrok łączny. Kara, którą musi odbyć to właśnie 15 lat. Analiza karty karnej pokazuje, że badany najprawdopodobniej prosto z zakładu poprawczego trafił do zakładu karnego, w którym najprawdopodobniej będzie przebywał do 35. roku życia.

W grupie osób skazanych na bezwzględną karę pozbawienia wolności znaleźli się zarówno ci, którzy zostali na nią skazani tylko jeden raz, ale i tacy, u których liczba skazań wyniosła 11. Warto zwrócić uwagę na 56-osobową grupę osób (niemal dokładnie taką samą, jak grupa skazana na karę bezwzględną), wobec której sąd zarządził wykonanie warunkowo zawieszony kary pozbawienia wolności lub kary zastępczej. Znów rozbieżności między minimum a maksimum są znaczne – od 1 do 16. Łączny wymiar orzekanej kary pozbawienia wolności wyniósł od kilku dni (w przypadku kary zastępczej czy kary aresztu) do 180 miesięcy, średnio 29 miesięcy, czyli blisko 2,5 roku. Ostatnia orzeczona kara wyniosła średnio 16 miesięcy, a więc ponad jeden rok.

Tabela 13
Skazania na karę pozbawienia wolności (N=177)

	Ile razy była orzeczona bezwzględna kara pozbawienia wolności?	Ile razy była wykonana kara pozbawienia wolności w zawieszeniu /zastępcza kara pozbawienia wolności?	Łączny wymiar kary pozbawienia wolności* (w miesiącach)	Najdłuższa kara pozbawienia wolności* (w miesiącach)	Ostatnia kara pozbawienia wolności* (w miesiącach)
Średnia	1,95	1,95	29,01	18,16	16,39
Mediana	1,00	1,00	23,00	12,00	12,00
Minimum	1,0	1,0	0,1	0,1	0,1
Maksimum	11,0	16,0	180,0	180,0	180,0
Ważne	57	56	83	83	83
Braki danych	120	121	94	94	94

* Łącznie z wykonaną karą pozbawienia wolności w zawieszeniu i zastępczą karą pozbawienia wolności.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych KRK.

5.5. Czynniki zwiększające ryzyko recydywy wychowanków placówek izolacyjnych⁶⁷

Zasadne wydaje się także sprawdzenie, czy czynniki zwiększające ryzyko recydywy wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych różnią się od czynników ryzyka wychowanków zakładów poprawczych. Do analizy wybrałam kilkanaście zmiennych odnoszących się do trzech kwestii: samego nieletniego (płci, wieku, problemów stwarzanych w szkole i poza nią), przestępczości w nieletniości (rodzaju i liczby popełnionych czynów karalnych będących podstawą zastosowania w 2014 r. środka izolacyjnego, wcześniejszego kontaktu z sądem oraz wcześniej stosowanych środków wychowawczych) oraz środowiska wychowawczego (struktury rodziny, dochodu, warunków mieszkaniowych, problemów występujących w rodzinie).

W pierwszej kolejności sprawdziłam, czy zmienne takie jak płeć i wiek w chwili popełnienia czynu w nieletniości różnicują porównywane grupy. Z racji tego, że w badanej w 2015 r. próbie znaleźli się głównie chłopcy, ich udział wśród powracających do przestępczości wychowanków obu placówek był wysoki, choć zdecydowanie wyższy u wychowanków zakładów poprawczych (dalej ZP) – różnica 8,6 p.p. Oznacza to, że wśród figurujących w KRK wychowanków młodzieżowych ośrodków wychowawczych (dalej MOW) nieco wyższy odsetek stanowiły kobiety. Ciekawa jest również analiza płci osób, które odstępowały od przestępczości⁶⁸. Okazuje się bowiem, że wśród niefigurujących w KRK wychowanków MOW zdecydowanie częściej pojawiały się kobiety (45%). Dla wychowanków ZP odsetek ten wyniósł tylko 15,6%.

⁶⁷ Szczegółowy opis wraz z tabelami znajduje się w raporcie Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości – J. Włodarczyk-Madejska, *Efektywność izolacyjnych środków wychowawczych orzekanych wobec nieletnich*, Warszawa 2019.

⁶⁸ Tzn. w momencie badania nie widniały w rejestrach KRK.

Wiek w chwili popełnienia w nieletniości czynu wynosił najczęściej 16 lat. Z uwagi na fakt, że osoby skierowane do MOW były młodsze od osób, co do których sąd orzekał o zastosowaniu środka poprawczego, różnice te są widoczne także wśród osób powracających do przestępczości. Wychowankowie MOW figurujący w KRK, to częściej osoby mające 15 lat (32%) lub mniej (26%) w chwili analizowanego w toku badania aktowego czynu. Wśród wychowanków ZP bardziej widoczna jest grupa nieletnich najstarszych (31,8%). Analiza danych pozwala na postawienie dwóch wniosków. Po pierwsze, odsetek osób najmłodszych (mających w chwili czynu mniej niż 15 lat), które powróciły do przestępczości jest najniższy. To 13 z 38 wychowanków MOW i 3 z 26 wychowanków ZP. Po drugie, powrotność do przestępstwa jest najwyższa w grupie 16-latków – to 20 z 30 wychowanków MOW i 46 z 80 wychowanków ZP. Jak już pisałam, może mieć na to wpływ czas spędzony w placówce, który realnie wykluczał możliwość podejmowania aktywności przestępczej.

Porównując problemy stwarzane przez nieletnich w szkole można powiedzieć, że zdecydowanie czynnikiem zwiększającym ryzyko recydywy zarówno wychowanków MOW, jak i ZP jest powtarzanie klas. Różnice między osobami figurującymi i niefigurującymi w KRK wynoszą odpowiednio – 5,2 p.p. dla wychowanków MOW i 6,4 p.p. dla wychowanków ZP. Problem ten pojawił się u więcej niż połowy osób figurujących w KRK. Podobnie zresztą jak wagarowanie i osiąganie słabych wyników w nauce. Odnosząc się do kolejnych zachowań – agresji przejawianej na terenie szkoły wobec nauczycieli i rówieśników – można zauważyć, że pojawiały się one w ok. 40% przypadków, ale – zarówno u wychowanków MOW, jak i ZP – częściej w grupie osób figurujących w KRK.

Kategoria problemów stwarzanych poza szkołą różnicuje nieco bardziej porównywane grupy. Za wspólne czynniki podnoszące ryzyko ponownego konfliktu z prawem należy uznać: popełnianie czynów karalnych oraz spożywanie alkoholu i dopalaczy. Wśród wychowanków ZP pojawiają się dodatkowo: ucieczki z domu (różnica między figurującymi i niefigurującymi wynosi 1,9 p.p.), branie narkotyków (różnica 18,6 p.p.), oraz zachowywanie się agresywnie wobec domowników (różnica 16,0 p.p.).

Czyny popełniane przez badanych w nieletniości były skierowane głównie przeciwko mieniu, stąd też odsetek figurujących w KRK, którzy dopuścili się tego rodzaju czynu był najwyższy, wyższy niż w grupie osób niefigurujących w KRK (dla wychowanków MOW różnica wyniosła 19,6 p.p., dla wychowanków ZP – 9,5 p.p.). Wychowankowie MOW, którzy dopuścili się czynów przeciwko życiu i zdrowiu nieco częściej popełniali przestępstwa w dorosłości (różnica między figurującymi i niefigurującymi wyniosła 6,3 p.p.). Odmienny wniosek można postawić co do wychowanków ZP. Na 45 osób, które dopuściły się czynu skierowanego przeciwko życiu i zdrowiu 21 figuruje w rejestrach KRK.

Liczba popełnionych w nieletniości czynów różni porównywane grupy wychowanków obu placówek. Wśród wychowanków MOW najwyższy odsetek stanowili ci, którzy popełnili tylko jeden czyn. Z kolei u wychowanków ZP przeważała grupa osób popełniających dwa czyny. Gdy porównamy figurujących i niefigurujących w rejestrach KRK, to okaże się, że odsetek osób powracających do przestępczości dla poszczególnej liczby popełnianych czynów jest podobny do odsetka osób,

które od tej przestępczości odstąpiły⁶⁹. Pewne różnice widoczne są w przypadku wychowanków MOW. Ci, którzy dopuścili się tylko jednego czynu częściej nie popełniali przestępstw w dorosłości – różnica 8,3 p.p. Z kolei sprawcy dwóch lub trzech czynów częściej do przestępczości wracali. Podobne wnioski można postawić w odniesieniu do wychowanków ZP – wyższa powrotność towarzyszyła sprawcom co najmniej 4 czynów.

Za czynniki zwiększające ryzyko recydywy wychowanków MOW można uznać ich wcześniejsze sprawy w sądzie dla nieletnich toczące się z powodu wykazywanych przejawów demoralizacji. Wśród figurujących w KRK stanowili oni 33,8% ogółu, podczas gdy w grupie niefigurujących – 31,8%. Podobne obserwacje dotyczą wychowanków MOW, których poprzednie sprawy w sądzie dotyczyły popełnionych czynów karalnych. Stanowili oni 11,8% osób powracających i 8,4% osób niepowracających do przestępczości. Wychowankowie ZP częściej mieli sprawy w sądzie dla nieletnich. Niemniej jednak odsetek takich osób był niższy wśród osób niefigurujących w KRK, aniżeli figurujących.

Wśród powracających do przestępczości – zarówno wychowanków MOW, jak i ZP – dominują ci, co do których sąd stosował wcześniej nadzór kuratora. Różnica między figurującymi i niefigurującymi jest zdecydowanie bardziej widoczna wśród wychowanków MOW – 61,4% z orzecznym w nieletniości środkiem figurowało w rejestrach KRK, natomiast 35,8% nie figurowało. Dla wychowanków zakładów poprawczych odsetki te wyniosły odpowiednio 70,1% oraz 64,5%. Stosowanie pozostałych środków częściej pojawiało się w grupie wychowanków MOW, którzy widnieli w rejestrach KRK. Odmiennie wnioski dotyczą wychowanków ZP. Może to wynikać z faktu, że nadzór kuratora orzekany jest wówczas, gdy inne środki (jak właśnie upomnienie czy zobowiązanie) okazały się nieskuteczne. A to oznacza, że nieletni, wobec których nadzór kuratora był stosowany, stwarzali więcej problemów w nieletniości i z pewnością toczyło się wobec nich więcej postępowań w sądzie.

Struktura rodziny raczej nie ma znaczenia dla recydywy nieletnich. Wśród powracających do przestępczości – zarówno wychowanków MOW, jak i ZP – wyższy odsetek stanowiły osoby wychowywane w pełnej rodzinie lub samotnie przez jednego z rodziców. Wychowanie przez inne osoby czy instytucje, o czym już pisałam, nie jest samodzielnym czynnikiem powrotności do przestępstwa wychowanków placówek izolacyjnych.

Wydaje się natomiast, że warunki mieszkaniowe nieletnich mają znaczenie dla ich dalszych losów. Niższa powrotność (dla wychowanków MOW – 9 p.p., dla wychowanków ZP – 5,5 p.p.) dotyczyła osób, które wychowywały się w warunkach dobrych i bardzo dobrych, co też może świadczyć o tym, że dochód tych rodzin był najwyższy. Dochód rodziny, jak wynika z danych, nie jest samodzielną zmienną znaczącą dla powrotności nieletnich do przestępczości.

Problemy występujące w rodzinach badanych mogły mieć znaczenie dla popełniania przestępstw w dorosłości. Czynnikiem zwiększającym ryzyko recydywy – zarówno dla wychowanków MOW, jak i ZP – były: przestępczość rodziców oraz

⁶⁹ Znow warto wyjaśnić, że odstąpienie traktowałam jako niefigurowanie w rejestrach KRK, co nie oznacza, iż osoby te przestępstw nie popełniły lub że nie zaczęły popełniać ich w kolejnych latach swojego życia.

stosowanie przez ojca przemocy domowej. Dla wychowanków ZP znaczenie miał również problem alkoholowy rodziców.

Czynniki zwiększające ryzyko uwikłania się ponownie w konflikt z prawem wychowanków placówek izolacyjnych to głównie: płeć (mężczyzna), wiek w chwili popełnienia czynu w nieletniości (16 lat), powtarzanie klas, agresja w szkole, popełnianie czynów karalnych, spożywanie alkoholu i dopalaczy, stosowane uprzednio środki wychowawcze (głównie nadzór kuratora), warunki mieszkaniowe (inne niż bardzo dobre i dobre) oraz problemy występujące w rodzinie – przede wszystkim przestępczość rodziców i przemoc domowa stosowana przez ojca. Każdy z tych czynników różnicował grupę osób figurujących i niefigurujących w KRK. W niektórych przypadkach różnice były niewielkie, w innych z kolei przekraczały 10 p.p. Okazuje się jednak, że mimo wielu wspólnych czynników ryzyka wychowanków MOW i ZP udało się dostrzec pewne różnice. Dotyczą one wielu kwestii, jak choćby zachowania nieletniego czy stosowanych poprzednio środków. Czynnikiem ryzyka zwiększającymi recydywę wychowanków ZP okazały się dodatkowo: ucieczki z domu, spożywanie narkotyków, agresywne zachowanie wobec domowników, problem alkoholowy wśród rodziców badanych. Dla wychowanków MOW były to z kolei przede wszystkim wcześniejsze sprawy w sądzie dla nieletnich, stosowane uprzednio środki wychowawcze w postaci upomnienia i zobowiązania do określonego zachowania.

6. PODSUMOWANIE

Podsumowując przeprowadzone analizy, nie sposób nie odwołać się do Z. Bartkowicza, który słusznie zauważył, że po przedstawieniu wyników badań dotyczących efektywności izolacyjnych środków stosowanych wobec nieletnich czytelnik oczekuje wniosków, a niekiedy wręcz gotowych rozwiązań co do tego, w jaki sposób pracować z wychowankami, by praca ta zaowocowała sukcesem. Wnioski te jednak trudno sformułować⁷⁰. A wynika to z kilku kwestii. Ważne jest to co mierzymy, czyli w jaki sposób rozumiemy efektywność, jakie narzędzie wykorzystujemy do jej pomiaru, jak postrzegamy sukces, jaka grupa badanych została poddana oddziaływaniom, jakim oddziaływaniom, w jakich warunkach, przez kogo i jakie są zasoby środowiskowe osób, wobec których działania te zostały podjęte. Te zasoby środowiskowe są szczególnie istotne, bowiem nieletni umieszczani w placówkach izolacyjnych to dzieci, które nie rozpoczęły jeszcze samodzielnego życia. W niniejszym artykule, jak już wielokrotnie wspomniałam, efektywność postrzegałam jedynie jako brak popełnienia przestępstwa w dorosłości. Do pomiaru tego zjawiska wykorzystywałam dane zamieszczone w rejestrach Krajowego Rejestru Karnego, które zakodowałam za pomocą samodzielnie przygotowanego klucza.

Analiza historii życia badanych osób, ale i doświadczenia innych badaczy pokazują, że sukcesem nie zawsze jest brak powrotności do przestępstwa. To z pewnością jeden z sukcesów składający się z wielu innych takich jak: nauka rozmowy z innymi ludźmi, dbania o higienę osobistą i higienę swojego otoczenia, nabycie umiejętności jedzenia nożem i widelcem, umiejętności przygotowywania posiłków, zdobycie zawodu, ukończenie szkoły, nawiązanie pozytywnych kontaktów, odkrycie własnych pasji i zainteresowań.

⁷⁰ Z. Bartkowicz, *Efektywność...*, s. 194.

A tego, bardzo często, nieletni uczy się dopiero w placówce. Pokazuje to, że osoby trafiające do placówek izolacyjnych nie tylko sprawiają problemy polegające na złamaniu prawa czy na zachowywaniu się w sposób niedostosowany do obowiązujących w społeczeństwie norm. To w dużej mierze osoby mające głębokie deficyty – szkolne czy rozwojowe i niestety w większości przypadków brak wsparcia w środowisku rodzinnym. Kwestię tę doskonale opisuje J. Siemionow, że pobyt w placówce i resocjalizacja „to szansa dla wielu nieletnich na wyprostowanie tego zakrętu życiowego, na którym się znaleźli, często przecież nie z własnej winy. Nikt z nas nie rodzi się od razu niedostosowany społecznie”⁷¹. Podobny pogląd wyrażali też wychowawcy zakładów poprawczych i młodzieżowych ośrodków wychowawczych w trakcie badań przeprowadzonych w Zakładzie Kryminologii INP PAN w 2018 r. Pobyt w placówce określany był jako szansa na podratowanie zdrowia (dla osób uzależnionych), na zachowanie życia (osób, które uwikłały się w różne porachunki w grupach przestępczych), była to szkoła, której wychowankowie nigdy nie zapomną. W placówce bowiem często dziecko odkrywa – z pomocą wychowawcy, psychologa, pedagoga – umiejętności, o których nikt nawet nie wiedział, bo nikt się tym dzieckiem nie interesował.

Uzyskany w przeprowadzonym badaniu wskaźnik powrotności oscylujący w granicach 50% można analizować dwojako. Po pierwsze, można krytykować, że aż co drugi badany nadal popełnia przestępstwa. Po drugie, można uznać, że aż co drugiemu udało się zmienić styl życia – mimo zaległości szkolnych, trudnych warunków środowiskowych, problemów w rodzinie, wszelkiego rodzaju zaburzeń, uzależnień, nawyków i wielu innych niekorzystnych czynników. Gdy ustalenia te porównamy z innymi wynikami badań kryminologicznych na temat powrotności do przestępczości, to okazuje się, że jest podobnie. A to może świadczyć o tym, że bez względu na podjętą reakcję recydywa przyjmuje podobne wartości, bo i sposób reakcji jest dostosowany do skali stwarzanych problemów.

Badanie pokazuje, że osoby, które powróciły do przestępczości w zasadzie niewiele różnią się od nieletnich, którzy od tej przestępczości odstąpili⁷² jeszcze w nieletniości. Skala problemów wśród obu tych grup była podobna. Częściej jednak problemy dotyczące nieletnich i ich środowisk wychowawczych pojawiały się w grupie osób figurujących w 2019 r. w rejestrach KRK. To tylko potwierdza dotychczasowe ustalenia, że dużą rolę w życiu nieletnich odgrywa ich środowisko i otoczenie. Nie jest to jednak samodzielna zmienna mająca znaczenie dla tego, co dalej stanie się z młodym człowiekiem. Badania kryminologiczne pokazują bowiem, że rodzina, grupa wspierająca, kobieta odgrywają dużą rolę w zmianie siebie i swojego przestępczego stylu życia. Niemniej jednak cel ten, bez samozaparcia, chęci zmiany i całkowitego odcięcia się od dotychczasowego środowiska – głównie kolegów, trudno osiągnąć. Dobrze ujęła to I. Rzeplińska analizując efektywność stosowanego wobec badanych nieletnich nadzoru, który nie spełnił oczekiwań. Pisze, że ci, którzy zakończyli nadzór pozytywnie, zawdzięczają ten sukces nie tyle sprawowanej kontroli kuratora, co sobie⁷³.

⁷¹ J. Siemionow, *Niedostosowanie...*, s. 200. Por. także A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo*, Warszawa 1925.

⁷² W rozumieniu takim, że nie figurowały w rejestrach KRK.

⁷³ I. Rzeplińska, *Pa, pa, recydywo!!! O bezsensie regulacji w prawie karnym odpowiedzialności karnej w warunkach recydywy* [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. II, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012, s. 1515–1516. Por. także B. Stańdo-Kawecka, *O znaczeniu korekcyjnego wymiaru sprawiedliwości karnej – uwagi w kontekście nowej penologii i paradygmatu ryzyka* [w:] *Po co nam...*, s. 83.

Można zatem powiedzieć, że nie ma skutecznej recepty na to, jak ułożyć sobie życie po wyjściu z placówki izolacyjnej. Trzeba jednak pamiętać, że pobyt w placówce jest tylko pewnym etapem w życiu nieletniego. Jednak efekty tego pobytu w dużej mierze zależą od niego samego. Wydaje się również, że – mimo zmian widocznych w danych statystycznych omówionych we wprowadzeniu – zarówno młodzieżowe ośrodki wychowawcze, jak i zakłady poprawcze są potrzebne. W żadnym bowiem innym miejscu nie byłaby możliwa praca z dziećmi tak zaniedbanymi wychowawczo, ale również stwarzającymi problemy niemieszczące się w przyjętych normach społecznych i prawnych.

Warto również podkreślić, że przedstawione w opracowaniu wskaźniki powrotności do przestępczości w żaden sposób nie mogą służyć dla oceny działań podejmowanych przez wychowawców placówek izolacyjnych dla nieletnich. Ocena takich działań powinna być bowiem wielopłaszczyznowa i musi uwzględniać zachowanie i sytuację nieletniego przed umieszczeniem w placówce, jego funkcjonowanie w placówce, ale i zachowanie oraz sytuację po wyjściu z placówki. Specyficzna jest praca wykonywana przez wychowawców, i specyficzne powinny być narzędzia jej pomiaru⁷⁴. Efekty tej pracy mogą być widoczne nie od razu, a dopiero po wielu latach.

Należy także mieć świadomość, że byli wychowankowie zakładów poprawczych i młodzieżowych ośrodków wychowawczych należą do grupy wiekowej generującej najwyższy odsetek sprawców przestępstw⁷⁵. Większość z nich jednak z tej przestępczości wyrośnie (*aging out*)⁷⁶ lub odstąpi od niej na dalszym etapie (*desistance from crime*)⁷⁷. Dla większości bowiem przestępczość w nieletniości jest tylko pewnym epizodem. Problemem są, bez wątpienia, jak słusznie zauważa D. Woźniakowska-Fajst nieletni dopuszczający się czynów wielokrotnie czy też ci, którzy zaczęli je popełniać w bardzo młodym wieku⁷⁸. Powrotność do przestępczości z kolei, jak pisze M. Muskała, choć może pojawić się na każdym etapie zmian, to zdecydowanie najczęściej pojawia się w fazie początkowej⁷⁹. Ścieżki kariery przestępczej mogą być zatem różne. Stąd też niezbędne jest badanie dalszych losów wychowanków placówek izolacyjnych.

Abstract

Justyna Włodarczyk-Madejska, *Effectiveness of Measures Involving Isolation in Case of Juveniles*

The article presents the results of analyses devoted to the effectiveness of measures involving isolation applied in case of juveniles: placement in a youth educational centre or in a youth correctional institution. Analyses in this area were carried out using information from two data sources. The first of them was a case file study: 370 cases relating to 397

⁷⁴ J. Siemionow, *Niedostosowanie...*, s. 152.

⁷⁵ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, s. 218–220.

⁷⁶ Por. m.in. D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie dziewczęta...*s. 173; J. Włodarczyk-Madejska, *Skazani...*, s. 96–97; L.G. Simons, *Families and crime [w:] 21st Century Criminology: A Reference Handbook*, red. J.M. Miller, 2009, t. 1, s. 73.

⁷⁷ M. Muskała pisze, że odstąpienie od przestępczości „podlega zdecydowana większość sprawców czynów przestępczych” (s. 222). Autor ten proces odstąpienia uważa za „złożony, subiektywny i uzależniony od konkretnego doświadczenia, jego interpretacji oraz zdolności i zasobów jednostki” (s. 259) – zob. M. Muskała, „*Odstąpienie...*”

⁷⁸ D. Woźniakowska-Fajst, *Powrotna przestępczość...*, s. 133.

⁷⁹ M. Muskała, „*Odstąpienie...*”, s. 229.

juveniles, in which the courts validly adjudicated one of the above measures in 2014. The second data source was enquiries about criminal record obtained in 2019 from the National Criminal Register. The gathered material enabled checking how many juveniles returned to crime after five years, who those juveniles were, in what environments they had been brought up, what crimes they committed, for what crimes they were sentenced in adulthood and to what punishment, and how they differed from persons who desisted from crime before reaching adulthood. The article also presents the problems related to measuring the effectiveness of measures applied in case of juveniles.

Keywords: juveniles, effectiveness of measures involving isolation applied in case of juveniles, youth educational centre, youth correctional institution

Streszczenie

Justyna Włodarczyk-Madejska, *Efektywność środków izolacyjnych orzekanych wobec nieletnich*

W artykule zostały przedstawione wyniki analiz poświęconych efektywności środków izolacyjnych orzekanych wobec nieletnich, a zatem umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym oraz skierowania do zakładu poprawczego. Analizy w tym zakresie zostały przeprowadzone przy wykorzystaniu danych uzyskanych z dwóch źródeł. Pierwszym z nich było badanie aktowe 370 spraw dotyczących 397 nieletnich, wobec których w 2014 r. sąd orzekł prawomocnie o zastosowaniu jednego ze wskazanych środków. Drugim z kolei były zapytania o karalność uzyskane w 2019 r. z Krajowego Rejestru Karnego – zarówno z kartoteki karnej, jak i kartoteki nieletnich. Zgromadzony materiał pozwolił na sprawdzenie, ilu nieletnich po pięciu latach powróciło do przestępczości, kim są ci nieletni, w jakich środowiskach się wychowali, jakie przestępstwa popełniali w nieletniości, za jakie przestępstwa zostali skazani w dorosłości i na jaką karę, a także czym różnili się od osób, które od przestępczości odstąpiły jeszcze w nieletniości. W artykule zostały również pokazane problemy związane z pomiarem efektywności środków orzekanych wobec nieletnich.

Słowa kluczowe: nieletni, efektywność środków izolacyjnych orzekanych wobec nieletnich, młodzieżowy ośrodek wychowawczy, zakład poprawczy

Literatura:

1. Bartkowicz Z., *Efektywność resocjalizowania nieletnich w zakładzie poprawczym i wychowawczym*, Lublin 1987;
2. Batawia S., Kolańska H., Strzembosz A., Szelhaus S., *Wyniki badań dalszych losów nieletnich i młodocianych recydywistów (Katamnezy w 443 przypadkach)*, Państwo i Prawo 1965, z. 4;
3. Blachut J., *Kryminologia a polityka kryminalna [w:] Po co nam kryminologia? Księga Jubileuszowa Profesor Ireny Rzeplińskiej*, red. W. Klaus, D. Woźniakowska-Fajst, P. Wiktorska, K. Buczkowski, Warszawa 2019;
4. Blachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2004;
5. Christiansen K.O., *Efektywność pozazakładowych form resocjalizacji przestępców – doświadczenia duńskie*, Przegląd Penitencjarny 1972, nr 4;
6. Drapała K., Kulma R., *Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań)*, Prawo w Działaniu 2014, nr 19;
7. Grzyb M., Habzda-Siwiek E., *Płeć a przestępczość. O problemie dysproporcji płci wśród sprawców przestępstw z użyciem przemocy*, Archiwum Kryminologii 2013, t. XXXV;

8. Kołakowska-Przełomieć H., *Nieletni sprawcy zbrodni (początki kariery przestępczej)*, Warszawa 1990;
9. Leleńtal S., *Efektywność umieszczenia w ośrodku przystosowania społecznego w świetle wyników badań*, Łódź 1987;
10. Mogilnicki A., *Dziecko i przestępstwo*, Warszawa 1925;
11. Muskała M., „Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej, Poznań 2016;
12. Opora R., Ekspertyza „systemy resocjalizacji nieletnich w wybranych krajach Europy i Stanach Zjednoczonych”, załącznik do raportu „Działalność resocjalizacyjna młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Informacja o wynikach kontroli”, Najwyższa Izba Kontroli 2017;
13. Ostrihanska Z., *Prognoza recydywy nieletnich* [w:] *Prognozowanie kryminologiczne*, red. A. Krukowski, Warszawa 1975;
14. Pytka L., *Sukces i porażka w resocjalizacji nieletnich (Analiza pedagogiczna wypowiedzi wychowawców)*, Szkoła Specjalna 1986, nr 1, t. XLVII;
15. Rzeplińska I., *Pa, pa, recydywo!!! O bezsensie regulacji w prawie karnym odpowiedzialności karnej w warunkach recydywy* [w:] *Państwo prawa i prawo karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. II, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012;
16. Rzeplińska I., *Sylwetki społeczne nieletnich – późniejszych dorosłych sprawców przestępstw*, *Archiwum Kryminologii* 2008, t. XXIX–XXX;
17. Sealy A.P., Bankst Ch., *Social maturity, training, experience and recidivism among British Borstal boys*, *British Journal of Criminology* 1971, nr 11;
18. Siemionow J., *Niedostosowanie społeczne nieletnich: działania, zmiana, efektywność*, Warszawa 2011;
19. Simons L.G., *Families and crime* [w:] *21st Century Criminology: A Reference Handbook*, red. J.M. Miller, 2009, t. 1;
20. Skuza A., *Klimat społeczny polskiego zakładu poprawczego*, Resocjalizacja Polska 2012, nr 3;
21. Stańdo-Kawecka B., *O znaczeniu korekcyjnego wymiaru sprawiedliwości karnej – uwagi w kontekście nowej penologii i paradygmatu ryzyka* [w:] *Po co nam kryminologia? Księga Jubileuszowa Profesor Ireny Rzeplińskiej*, red. W. Klaus, D. Woźniakowska-Fajst, P. Wiktorska, K. Buczkowski, Warszawa 2019;
22. Tyszkiewicz L., Januszewska E., Lubelski M.J., Stępiak P., *Skuteczność środków penalnych stosowanych wobec młodzieży*, Warszawa 1992;
23. Wolny M., Kładoczny P., *Reintegracja wychowanków placówek resocjalizacyjnych. Uwagi o charakterze systemowym*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka 2018;
24. Włodarczyk-Madejska J., *Skazani na wychowanie. Stosowanie środków izolacyjnych wobec nieletnich*, Warszawa 2019;
25. Włodarczyk-Madejska J., *Stosowanie środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz środka poprawczego przez sądy rodzinne i nieletnich w świetle danych statystycznych i badań aktowych*, Warszawa 2016;
26. Włodarczyk-Madejska J., *Wykonywanie środków izolacyjnych orzeczonych wobec nieletnich*, *Archiwum Kryminologii* 2020, t. XLII, nr 2;
27. Woźniakowska-Fajst D., *Nieletnie dziewczęta 10 lat później – badania katamnesticzne*, *Archiwum Kryminologii* 2011, t. XXXIII;
28. Woźniakowska-Fajst D., *Powrotna przestępczość nieletnich dziewcząt a rodziny wieloproblemowe* [w:] *Zmiana i kontrola. Społeczeństwo wobec przestępczości*, K. Buczkowski, W. Klaus, P. Wiktorska, D. Woźniakowska-Fajst, Warszawa 2017;
29. Woźniakowska-Fajst D., *Przestępczość kobiet i dziewcząt – wybrane teorie kryminologiczne*, *Archiwum Kryminologii* 2008, t. XXIX–XXX;
30. Zabczyńska E., *Przestępczość dzieci: etiologia i rozwój*, Warszawa 1983.